

SPRAWOZDANIA I RECENZJE

Liturgia Sacra 22 (2016), nr 1, s. 263–303

XVI Konferencja SARP o charakterze retrospekcyjnym z cyklu „Kościoły naszych czasów” w ramach *SacroExpo* 2015

(Kielce, 22–24 czerwca 2015 r.)

Ogłoszone i szeroko promowane w różnych mediach Targi *SacroExpo* odbyły się w Kielcach w dniach 22–24 czerwca 2015 r. Oficjalna nazwa tego wydarzenia brzmiała: XVI Międzynarodowa Wystawa Budownictwa i Wyposażenia Kościołów, Sztuki Sakralnej i Dewocjonaliów. Faktycznie zakres prezentowanych ofert, produktów, a także pewnych innowacji i poszukiwań jest bardzo szeroki. Dodać należy, że w ramach kieleckiej Wystawy jest zarówno sprzedaż, jak i rozmaite konferencje naukowe, wystawy ikon, rzeźb, czy aranżacji wnętrz kościelnych. Kieleckie *SacroExpo* uważane jest za największe tego typu wydarzenie w Europie. W tym roku udział wzięło 270 wystawców krajowych i zagranicznych. Oczywiście, że akcent biznesowy jest ważny, zarówno dla organizatorów, jak i wystawców. Ważne jest jednak, by ten marketingowy aspekt nie przysłał jakości prezentowanych prac, dzieł oraz idei. Potrzebą chwili zdaje się być stawianie pewnych warunków i kryteriów, które stanowiłyby barierę dla tego, co niegodne, nieartystyczne, a niekiedy wręcz szkodliwe w kształtowaniu współczesnych obiektów sakralnych, ich wyposażeniu i aranżacji. Szczególnym zagrożeniem są np. pewne systemy grzewcze, które szkodzą, a nawet w sposób nieodwracalny zniekształcają, czy wręcz niszczą zabytki sakralne. Ciągłe aktualna powinna być dbałość o estetykę i walory artystyczne wystawianych prac. Wraz z wiernością Biblii oraz chrześcijańskiemu *Credo* należy zadbać, by nie znalazły się tam rzeczy i przedmioty tandetne, kiczowate czy banale. Obok więc różnorodnych konferencji tematycznych, niezbędna

jest stała, permanentna edukacja i formacja — zarówno inwestorów i artystów, jak i odbiorców.

Otwarcie imprezy odbyło się w poniedziałek 22 czerwca 2015 r. Uświetnili je przedstawiciele władz świeckich, m.in. wojewoda Bożentyna Pałka-Koruba, wice-marszałek Jan Maćkowiak oraz wiceprezydent Andrzej Sygut. Ten ostatni w słowach inauguracyjnych zaakcentował wyjątkowy charakter tego wszystkiego, co jest, a raczej powinno być głównym przesłaniem całej ekspozycji: *sacrum*, powaga, refleksja. Władze kościelne reprezentowali: bp diecezji kieleckiej Jan Piotrowski, bp pomocniczy Jan Florczyk, bp senior Kazimierz Ryczan, a także przedstawiciele Kościoła prawosławnego. Oficjalnego otwarcia dokonał bp Piotrowski, który w krótkim wystąpieniu przywołał myśl, iż piękno powinno zachwycać i zbliżać do Boga. Mówił m.in.: „Trzeba wkrazać z dobrą sztuką sakralną w życie społeczności i wspólnoty religijnej. Ze sztuką wykonaną w duchu Ewangelii. Ekspozycja *SacroExpo* spełnia ten warunek od wielu już lat”.

Za wybitne realizacje w naszym polskim środowisku wręczono nagrodę Rady ds. Kultury i Ochrony Dziedzictwa Kulturowego Konferencji Episkopatu Polski. W tym roku medal *Per Artem ad Excelsis* przyznano Pracowni Konserwacji Architektury Malarstwa i Rzeźby z Torunia. Przyznaje się też prestiżową nagrodę — Medal Targów Kielce jako dowód zaufania i potwierdzenie wysokiej jakości produktów i usług. W tym roku przyznano specjalną nagrodę „za oryginalny i nowoczesny sposób aranżacji stoiska targowego” „Haftina” sp. z o.o. sp.k. z Piotrkowa Trybunalskiego.

Kulminacyjnym punktem tegorocznego *SacroExpo* był koncert połączony z wręczeniem nagród i wyróżnień. Od pewnego czasu na stałe wpisała się szczególna nagroda i wyróżnienie, czyli Medal Papieskiej Rady ds. Kultury *Per Artem ad Deum*. Podkreślić warto, że jego inicjatorem był papież Jan Paweł II. Ten Medal ma wyróżniać i wspierać różnorodne dokonania artystyczne, które powinny wyrażać dialog Kościoła z kulturami świata. Tegorocznymi honorowymi gośćmi i zarazem laureatami wspomnianego papieskiego medalu byli: artysta rzeźbiarz i witrażownik prof. Wincenty Kućma, znany kompozytor i uznany znawca muzyki prof. Krzysztof Penderecki oraz niemieckie wydawnictwo *Herder*. Każdy z nich wygłosił słowa podziękowania, własnej dewizy, jak i przesłania wobec odbiorców. W laudacji podkreślono zasługi oraz uzasadniono motywy tego szczególnego wyróżnienia. W. Kućma wyraził szczególną radość z tego, iż właśnie u źródeł swojego pochodzenia, czyli w ziemi świętokrzyskiej, spotyka go to szczególne wyróżnienie Papieskiej Rady ds. Kultury. Chociaż większość swojego życia spędza w Krakowie, to z wielką radością sięga do owych korzeni. Sprawia mu prawdziwą satysfakcję, że jego twórczość sakralna została dostrzeżona i doceniona. Zarazem zachęcał do zwiedzenia prezentowanej podczas Targów wystawy autorskiej. Kolejny laureat to Krzysztof Penderecki, który zwrócił uwagę na to, że każdy człowiek kształtowany jest także poprzez mnóstwo otaczających go dźwięków, w tym również przez muzykę. Nieco

uwagi poświęcił własnym poszukiwaniom twórczym: między *nova* oraz *vetera*. Podkreślał potrzebę muzyki refleksyjnej, medytacyjnej, a nawet mistycznej. Krótko nawiązał też do trzech swoich utworów wykonanych wówczas przez filharmoników kieleckich. Dwa pierwsze dyrygował dyrektor Filharmonii Świętokrzyskiej im. Oskara Kolberga Jacek Rogala. Trzeci, wieńczący galę, czyli fragment *Polskiego Requiem*, poprowadził sam Penderecki. Utwór napisany został w 2005 r. po śmierci papieża Jana Pawła II i jest swoistym apogeum całej monumentalnej kompozycji. Utwór przenika nastrój zadumy i ciepła, a jednocześnie nie jest to jednak muzyka żałobna.

Dopełnieniem owej uroczystości był merytoryczny i historyczny opis doświadczeń Wydawnictwa *Herder Verlag*. Mowę tę wygłosił Volker Resing — oficjalny przedstawiciel tegoż i zarazem Dyrektor Promocji Wydawnictwa *Herder*. Wspomniał m.in. początek XIX w., czyli czas powstawania wydawnictwa. Z tego okresu ukazano w specjalnych gablotach szczególnie cenne publikacje, w tym także zdobione oryginalnymi rycinami. Oprócz dokumentów papieskich, leksykonów i poradników, systematycznie wydawane są rozmaite dzieła teologiczne, biblijne, liturgiczne, pedagogiczne. Wydawnictwo doskonale prezentuje również literaturę faktu oraz książki dla dzieci. Kilka tysięcy pozycji wydawanych w różnych latach znajduje się ciągle na rynku księgarskim wielu krajów. Szczególnie interesująca jest trwająca od wielu lat współpraca z polskimi wydawcami. Polska to jeden z najważniejszych partnerów zagranicznych tego wydawnictwa. Co roku ukazują się książki w kilkunastu naszych oficynach pod wspólnym szyldem z *Herder Verlag*. Osobliwe kontakty utrzymywane są z kieleckim Wydawnictwem „Jedność”.

Zauważyć należy ciągle poszerzającą się paletę imprez i działań towarzyszących, które współkształtują klimat *SacroExpo* oraz ubogacają jego repertuar i zainteresowanie zwiedzających. Szczególnie cenne są organizowane rozmaite warsztaty *Sacromedia*, jak np. związane z redagowaniem gazet parafialnych i przykościelnych, czy wykorzystaniem nowych środków technicznych i medialnych, portalu internetowego, a szczególnie popularnych tweedów czy *Facebooka*. Wykorzystanie tych środków jest swoistą formą ewangelizacji, poszukiwaniem dialogu ze światem współczesnym, także z niewierzącymi. Podobnie jak w ubiegłych latach, odbywa się Festiwal Piosenki Religijnej z udziałem kilkuset dzieci i młodzieży z trzech województw.

Od kilku lat w ramach *SacroExpo* odbywają się także doroczne spotkania Konsulty Męskiej Konferencji Wyższych Przełożonych Zakonów oraz Konferencja Sekretarzy Prowincjalnych Zakonów w Polsce.

Bezpośrednio ze sztuką, twórczością sakralną oraz ikoniką związane są pewne spotkania studyjne. W tym roku odbyła się konferencja połączona z wystawą *Wokół ikony: ikona każdego czasu, ikona drogą pojednania, czytanie ikony* oraz pokaz warsztatowy *Wyjątkowa deska*. Organizatorem tegoż było Centrum Duszpasterskie

WESOŁA 54 oraz kielecki oddział Polskiego Towarzystwa Teologicznego. Przedstawiciel Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego — bp Paisjusz wyróżnił i skierował listy pochwalne do 11 firm i wyraził uznanie za działalność na rzecz szerzenia wiary.

Od pewnego czasu integralną częścią wydarzenia w Kielcach jest *Expositio*, czyli Europejski Salon Nowych Technologii dla Muzeów, Konserwacji Zabytków i Dziedzictwa Narodowego. Muzealnicy zorganizowali konferencję pt. *Muzea naszych czasów – Muzea Kościelne*.

* * *

Tegoroczne spotkanie konferencyjne w ramach cyklu *Kościół naszych czasów* odbyło się po raz czternasty. Miało ono po raz pierwszy charakter wewnętrzny, redakcyjny. Zasadniczym zadaniem było wstępne przesłuchanie fragmentów ciekawszych referatów i prezentacji z minionych lat. Owe części merytoryczne stały się impulsem do refleksji retrospekcyjnej i ramowych decyzji związanych z opublikowaniem ich w formie książkowej. Szczególną uwagę poświęcono wystąpieniom z ostatnich czterech lat, kiedy to opublikowano je jedynie w roboczym formacie A4 w nikłym tzw. „autorskim” nakładzie. Wytypowany Komitet Redakcyjny pragnie działać sprawnie, ale zarazem zadbać o właściwy poziom proponowanych tekstów do druku. Postanowiono cały materiał poddać merytorycznej, językowej i stylistycznej analizie oraz korekcie. Aby publikacji nadać właściwą rangę naukową, zdecydowano całość skierować do recenzji kompetentnych profesorów.

Wstępnie przeanalizowane referaty mają charakter interdyscyplinarny i skupiają się na wielu wątkach czysto architektonicznych, technicznych, technologicznych czy strukturalnych. Zwraca się też uwagę na poszukiwania i tendencje konstrukcyjne i formalne we współczesnym budownictwie kościelnym. Interesująca jest konfrontacja polskich doświadczeń, rozważań teoretycznych i realizacji w porównaniu z tym, co się w tej dziedzinie dzieje w zachodniej Europie czy w krajach masyjnych. Wydobyto wydźwięk symboliczny, ikoniczny budowli sakralnej w kontekście architektury i urbanistyki, jak i otaczającej przyrody. Wpisanie kościoła w pejzaż, a zarazem jego wyróżnienie to szczególne zadanie dla wszystkich współdecydujących o charakterze naszych obiektów kultu. Zarazem podkreślono konieczność poszukiwania i akcentowania idei szczególnie bliskiej architektom, czyli *genius loci*. Spośród wydobytych tekstów wyłania się problem jakże częstego zagubienia specyfiki miejsca i czasu, odrębności stylistycznych czy formalnych danego kraju czy regionu. Szybkość i łatwość wszelakiej komunikacji sprawiają, że następują realizacje multikulturowe, zunifikowane na fundamencie globalizacyjnej interakcji. Jakże często sprowadza się to do bezmyślnego wręcz kopiowania i odtwarzania identycznych form i rozwiązań w dowolnym miejscu świata.

W referatach zwrócono uwagę na dwie dopełniające się relacje: otwartość oraz zamknięcie kultury i sztuki naszego czasu. Przypomniano, że wśród kryteriów

oceniających twórczość sakralną dość często — niestety — zaniedbuje się, a nawet wręcz ignoruje walory piękna. Natomiast soborowe i posoborowe wskazania skierowane do biskupów miejsca, którzy bezpośrednio są odpowiedzialni za wartość i godność naszych kościołów, wyraźnie mówią, by dbano i pielęgnowano tamże szlachetne piękno. Znamienne słowa na ten temat odnajdujemy w liście Jana Pawła II do artystów. Już w samym adresie u samego początku tego dokumentu czytamy: „Do tych, którzy z pasją i poświęceniem poszukują nowych «epifanii» piękna, aby podarować je światu w twórczości artystycznej”. Tę myśl w różnych konfiguracjach wyraża autor tamże po wielokroć. U jego końca papież apeluje do artystów m.in.: „Oby piękno, które będziecie przekazywać pokoleniom przyszłości, miało moc wzbudzania w nich zachwytu! W obliczu świętości życia i człowieka, w obliczu cudów wszechświata zachwyt jest jedyną adekwatną postawą. (...) Piękno jest kluczem tajemnicy i wezwaniem transcendencji. Zachęca człowieka, aby poznał smak życia i umiał marzyć o przyszłości. (...) Niech różnorakie drogi, którymi podążacie, artyści całego świata, prowadzą was wszystkich do owego bezmiernego Oceanu piękna, gdzie zachwyt staje się podziwem, upojeniem, niewymowną radością”.

Zarówno w kręgu duchownych, jak i projektantów oraz artystów plastyków, swego rodzaju wyzwaniem stała się dość powszechna praktyka odwrócenia ołtarza w stronę wiernych. Ta ogólnokościelna tendencja wzbudziła nie tylko liczne dyskusje, ale też zainspirowała do praktycznych rozwiązań i poszukiwań. Problem jest z gruntu znacznie prostszy, gdy chodzi o aranżację nowych obiektów kultu. Bardziej skomplikowana jest sytuacja przystosowania ołtarza *versus populum* w obiektach zabytkowych różnych epok i stylów. W obydwu wypadkach wyłania problem zasadniczy myśli posoborowej: rangi ołtarza (jednego ołtarza!) w całej przestrzeni kościelnej, który symbolizuje samego Chrystusa. Podkreślić należy, że ważna jest zarówno czysto pragmatyczna funkcjonalność, słyszalność, widoczność, jak i efekt tegoż, czyli nawiązanie i podtrzymanie więzi osobowej, którą określa się w języku medium jako komunikację interpersonalną. Znaczenie ma zarówno sama lokalizacja ołtarza, jak i jego wymowa symboliczna i teologiczna. Niektóre referaty dostrzegły pojawiające się tendencje, które wywodzą się z mentalności protestanckiej. Przestrzeń kościelna ogranicza się do sprawowaniu liturgii, jednak poza nią gubi się poczucie sakralności tego wyjątkowego miejsca i przestrzeni.

Dość lekceważone są dwa inne przeznaczenia obiektu kultu: do pobożności indywidualnej, głównie modlitwy, i do adoracji. Ten ostatni aspekt wiąże się z usytuowaniem tabernakulum i strefy adoracji eucharystycznej. Strefowość wnętrza kościelnego jest charakterystyczną cechą i zarazem tendencją współczesnych obiektów sakralnych. Bardzo często organizowane są strefy komunikacji i dostępu dla niepełnosprawnych, kaplice nabożeństw codziennych, przestrzeń dla matek z dziećmi, strefa baptysteryjna, pasyjna czy penitencyjna. Bardzo cennym rozwiązaniem jest aranżacja elementów wymiennych, które służą do nabożeństw okazjonalnych czy wotywnych.

Oddzielnym, ale niezmiernie ważnym problemem są miejsca pątnicze, czyli sanktuaria, oraz samo pielgrzymowanie. Wraz z dbałością o estetykę i wartości artystyczne tych szczególnych miejsc, należy strzec aspektów teologicznych, liturgicznych i pastoralnych. Ważne, by wierni oraz zwiedzający, a szczególnie pielgrzymi nie znaleźli w tym kontekście jarmarcznej tandety ani ckliwego kiczu. Referenci zwracali uwagę na odrzucenie wszystkiego, co nie jest godne tego świętego miejsca.

Zupełnie specyficznym miejscem azylu, skupienia, medytacji i modlitwy są zarówno kościoły na szlakach wielkich arterii komunikacyjnych, czyli tzw. *Autobahnkirche*, jak i w punktach początku czy postoju komunikacyjnego, jak np. na lotniskach czy dworcach kolejowych. Zwrócono także uwagę na pewne enklawy nieprzerwanej tradycji monastycznej, jak góra Athos.

Problemem współpracy, a raczej zazwyczaj jej braku zajęli się sami projektanci i twórcy. Chodzi o właściwe więzi z inwestorem oraz z wiernymi. Konieczne jest nawiązanie współpracy między tymi środowiskami oraz wytyczenie stosownego dialogu, współdziałania i postawy współodpowiedzialności. Wraz z przesłaniem treści, idei czy koncepcji, konieczna jest postawa ustawicznego poszukiwania, nienasycenia, a nade wszystko świadomość misterium.

Powtarzającą się frazą wśród referatów było swego rodzaju ostrzeżenie, by nie ulec pokusom i tendencjom zagubienia lub celowej destrukcji całej aury i specyfiki sakralnej. To zjawisko szczególnie wyraziste jest na Zachodzie. Niekiedy można mówić wręcz o bałwochwalstwie, bluźnierstwie, profanacji czy jawnej herezji. Dotyczy to zarówno architektury, jak i plastyki tychże obiektów. Współcześnie dość często — niestety — ignoruje się profetyczną i mistagogiczną rolę samej bryły kościoła. Lekceważy się też często sens czytelnego programu ikonograficznego wnętrza oraz dopuszcza się przedstawienia i wyobrażenia brutalizujące, które naruszają zdrową pobożność wiernych oraz są sprzeczne z chrześcijańskim Wyznaniem Wiary czy Dekalogiem. Nie powinny też tam znaleźć się ujęcia, które budzą niepokój czy agresję, jak i pozbawione wartości artystycznej i estetycznej.

Wspólnym działaniem, poprzez edycję książkową, ma być uwrażliwienie na piękno i godność samego miejsca kultu, jak i przestrzeni otaczającej. Wyłoniony Komitet Redakcyjny chce zadbać o wydobywanie owych priorytetów, a zarazem zaakcentować zdrową pobożność oraz wrażliwość sakralną. Chodzi o to, by powstające kościoły oraz te, które zostaną rewitalizowane, miały wyrazisty charakter sakralny. Oby służyły nie tylko obecnemu pokoleniu, ale również przyszłym. Sama zaś książka powinna przekroczyć progi nie tylko samych twórców oraz inwestorów, ale także szerszego grona wiernych, którzy przecież są głównymi odbiorcami i adresatami powstających nowych kościołów. W pewnym sensie są oni przecież zarazem współtwórcami tychże obiektów kultu. Jakże, niestety, charakter wręcz destrukcyjny i niszczący godność miejsca i świętość sprawowanych obrzędów dokonuje się poprzez

„trzy k”, czyli: konsumpcjonizm, komercjalizację i koniunkturalizm. Niezbędne jest stworzenie atmosfery „inności”, sakralnego wyciszenia, jak i wierności wartościom.

Ks. Henryk Nadrowski

Sprawozdanie z XXIX Sympozjum Liturgicznego *Dawne i współczesne rozumienie sakramentu pokuty i pojednania*

(Łądnad Wartą, 16 października 2015 r.)

W dniu liturgicznego wspomnienia św. Jadwigi Śląskiej, 16 października 2015 r., w Wyższym Seminarium Duchownym Towarzystwa Salezjańskiego w Łądnad Wartą odbyło się XXIX Łądzkie Sympozjum Liturgiczne pod patronatem Towarzystwa Naukowego Franciszka Salezego i ks. dra Marka Chmielewskiego SDB — Inspektora Pilskiej Prowincji Salezjanów. Tegoroczne spotkanie naukowe przebiegało pod hasłem: *Dawne i współczesne rozumienie sakramentu pokuty i pojednania*.

Sympozjum zgromadziło duchownych i świeckich reprezentujących różne ośrodki naukowe oraz kleryków z siedmiu seminariów duchownych. Wzięło w nim udział około 70 osób. Gościem honorowym tegorocznego sympozjum był ks. bp dr Adam Bałabuch — biskup pomocniczy diecezji świdnickiej, od czerwca 2011 r. Przewodniczący Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów przy Episkopacie Polski. Otwarcia konferencji dokonał ks. dr hab. Mariusz Chamarczuk SDB (UKSW) — Rektor Wyższego Seminarium Duchownego Towarzystwa Salezjańskiego w Łądnad Wartą, po którym organizator przywitał wszystkich przybyłych gości, przedstawił sylwetki naukowe prelegentów oraz wprowadził uczestników w tematykę sympozjum.

W dalszej kolejności miała miejsce uroczystość zaprezentowania książki upamiętniającej pomysłodawcę i inicjatora tegoż wydarzenia naukowego, śp. ks. prof. dra hab. Adama Duraka SDB, wydaną z okazji 10 rocznicy jego śmierci. Została ona opublikowana pod tytułem *Ecce domus mea* pod redakcją ks. dra Dariusza Sztuka SDB, przełożonego wspólnoty salezjanów w Łomiankach. Następnie ks. prof. Henryk Skorowski SDB, były rektor UKSW, wręczył doroczną Nagrodę im. ks. prof. Adama Duraka SDB. W tym roku w kategorii praca magisterska, licencjacka lub doktorska przyznano trzy równorzędne nagrody w wysokości 2000 zł netto każda. Oto laureaci tej nagrody: ks. mgr Mirosław Pudło SDB za pracę magisterską *Pieśni wielkopostne w liturgii Kościoła rzymskokatolickiego*; dk. mgr Artur Kołodziejczyk za pracę magisterską *Etty Hillesum droga do zawierzenia Bogu. Próba rekonstrukcji doświadczenia religijnego autorki zapisków „Przerwane życie”*; mgr Leszek Gula za pracę magisterską *Apologia Boskiej Osoby Ducha Świętego*

w odpowiedzi na antytrynitarną doktrynę świadków Jehowy. W kategorii: publikacja, przyznano nagrodę w wysokości 3500 zł netto ks. dr. hab. Piotrowi Kulbackiemu za monografię *Liturgia w formacji człowieka ku wolności. Studium w świetle myśli ks. Franciszka Blachnickiego* (Wydawnictwo „Polihymnia”, Lublin 2013, ss. 574).

W pierwszej sesji głos zabrali: ks. bp dr Adam Bałabuch na temat: *Aktualne prace Komisji Liturgicznej przy Konferencji Episkopatu Polski*, ks. dr Radosław Błaszczak SDB: *Istotne zmiany w sprawowaniu sakramentu pokuty i pojednania na przestrzeni wieków* oraz ks. prof. dr hab. Helmut Sobeczko (UO) na temat: *Co nowego wnoszą posoborowe obrzędy sakramentu pokuty i pojednania?*

Pierwszy prelegent, ks. bp dr Adam Bałabuch, zapoznał uczestników z aktualnymi pracami Komisji Liturgicznej przy Episkopacie Polski. Obecnie jej priorytetowym zadaniem jest trwające już kilka lat tłumaczenie z języka łacińskiego zatwierdzonego przez Kongregację Dyscypliny i Sakramentów Świętych nowego wydania Mszału rzymskiego. Obecnie prace są już zaawansowane. Za około pięć lat Kościół w Polsce doczeka się nowego wydania. Następnie ksiądz biskup zaprezentował nowe wydanie lekcjonarza. Do tej pory ukazało się pięć tomów i są w sprzedaży od 22 października 2015 r. w wydawnictwie *Pallottinum* w Poznaniu. Wkrótce ukaże się *Księga posług* (lektoratu i akolitatu), której do tej pory w Polsce nie było, oraz księga *Obrzędów profesji zakonnej*. Ponadto prelegent zapoznał słuchaczy z dwoma dokumentami opracowywanymi przez wspomnianą już komisję: *Wskazaniami odnośnie do sprawowania posługi egzorcysty* oraz *Wskazaniami dotyczącymi Mszy Świętej sprawowanej w małych grupach*. Kolejnym wyzwaniem stojącym przed Komisją Liturgiczną jest przygotowanie materiałów formacyjnych dla Liturgicznej Służby Ołtarza oraz wybranie jednego śpiewnika używanego w Polsce i uznanie go za ogólnopolski.

Kolejny prelegent w swoim wykładzie omówił w skrócie historię sprawowania sakramentu pokuty i pojednania od czasów apostołskich do Soboru Watykańskiego II. Jak sam na początku zauważył, historia ta jest doskonałym przykładem, że przywilej, jakim jest władza odpuszczania grzechów, był sprawowany na rozmaity sposób. W pierwszych wiekach chrześcijaństwa istniała bardzo żywa świadomość społecznych skutków grzechu i społecznego charakteru pokuty. Wówczas istniało przeświadczenie o konieczności prowadzenia życia bez grzechu. Informacje o praktykach pokutnych z czasów poapostołskich — jak zauważył prelegent — są jedynie fragmentaryczne. Ze źródeł historycznych wynika, że po przyjęciu chrztu świętego można było tylko raz podjąć pokutę. Drugiego przebaczenia nie było. Można tam również odnaleźć informacje o rodzajach grzechów popełnianych przez ówczesnych chrześcijan. Od IV w. za grzechy ciężkie odprawiano pokutę publiczną. Polegała ona na wyznaniu grzechów, odbyciu pokuty i udzieleniu rozgrzeszenia. W średniowieczu, z inicjatywy duchowieństwa irlandzkiego, zaczęto rozpowszechniać częste korzystanie z sakramentu pokuty. Sobór Laterański IV wprowadził obo-

wiązkową spowiedź wielkanocną. W końcowej części swojego wystąpienia głoszący referat przedstawił rozumienie i sprawowanie sakramentu pokuty i pojednania po Soborze Trydenckim oraz zapowiedział kolejnego referenta, ks. prof. dr. hab. Helmuta Sobeczkę, którego zadaniem miało być omówienie rozumienia sakramentu pokuty po Soborze Watykańskim II.

Ksiądz profesor we wprowadzeniu do swojego wystąpienia przypomniał wszystkim obecnym na sympozjum, że semantyczne znaczenie słowa „pokuta” jest bardzo szerokie. Obejmuje całą ludzką egzystencję. Z tego powodu istnieje potrzeba — powoływał się ks. profesor na bł. papieża Pawła VI — permanentnej metanoi, wierności przykazaniom, coraz gorliwszego wypełniania swoich obowiązków oraz cierpliwego znoszenia utrapień życiowych. Sprowadzenie słowa „pokuta” tylko i wyłącznie do określenia sakramentu znacznie by je zubożyło. W dalszej części prelegent zaprezentował wkład Soboru Watykańskiego II w przybliżenie wiernym rozumnego przeżywania sakramentu pokuty i pojednania. Jednym z wielu owoców prac ojców soborowych było opracowanie rytuału *Obrzędów pokuty*. Prelegent pokazał tę księgę liturgiczną wszystkim obecnym i zachęcił do korzystania z niej w czasie sprawowania sakramentu pokuty i pojednania w parafiach i wspólnotach seminaryjnych. Ta księga — jak zaznaczył — ukazuje m.in. istotne znaczenie słowa Bożego podczas sprawowania sakramentu pokuty. Na koniec swojego wykładu prelegent, dzieląc się swoim doświadczeniem pastoralnym, zachęcił obecnych na sali duszpasterzy i przyszłych duszpasterzy do celebrowania w parafiach obrzędu pojednania wielu penitentów z indywidualnym wyznaniem grzechów i indywidualną absolucją, które bardzo rzadko jest praktykowane w Polsce.

Centralnym momentem sympozjum liturgicznego była uroczysta Eucharystia koncelebrowana pod przewodnictwem ks. bpa dra Adama Bałabucha, którą odprawił za śp. ks. prof. Adama Duraka SDB w 10 rocznicę jego śmierci. Liturgii towarzyszył śpiew chorału gregoriańskiego w wykonaniu scholi seminaryjnej pod dyrekcją ks. mgra Marcina Balawandra SDB.

W drugiej sesji, poobiedniej, głos zabrali: ks. dr hab. Konrad Glombik (prof. UO) na temat: *Spowiednik w konfrontacji z problemami etycznymi sfery seksualnej* i ks. dr hab. Erwin Mateja (prof. UO) na temat: *Sakrament pokuty i pojednania w mistagogii liturgicznej*.

Pierwszy prelegent II sesji w swoim wystąpieniu ukazał, że obecnie spełnianie posługi spowiednika w Kościele katolickim wiąże się z nowymi wyzwaniami. Każdy kapłan sprawujący sakrament pokuty i pojednania powinien posiadać znajomość następujących kwestii: bioetycznych, ochrony stworzenia, społecznych, życia rodzinnego i małżeńskiego. Referat nie omawiał kwestii szczegółowych, ale jedynie sygnalizował zasadnicze i ogólne kwestie dotyczące seksualności, które są niezbędne i konieczne zarazem dla owocnego przeżywania i sprawowania sakramentu pokuty i pojednania. Następnie ks. dr hab. Glombik omówił praktyczny wymiar

dotyczący kwestii stawiania pytań, udzielania nauk i rad penitentom w obszarze etyki seksualnej. Powołując się na wiele wypowiedzi Kościoła, m.in. na encyklikę *Persona humana* bł. Pawła VI i na dokument Papieskiej Rady ds. Rodziny *Vademecum dla spowiedników o niektórych zagadnieniach moralnych dotyczących życia małżeńskiego*, prelegent zachęcał, aby kapłani w konfesjonale, w kontekście delikatnej sfery seksualnej, podchodzili do penitenta z wielkim szacunkiem i dyskrecją. Należy w praktyce spowiedniczej pamiętać słowa, które wypowiedział papież Franciszek do kapłanów, że „konfesjonał nie powinien być salą tortur, ale miejscem miłosierdzia Pana, zachęcającego nas do czynienia możliwego dobra” (adhortacja apostolska *Evangelii gaudium*, nr 44). Na koniec swojego wystąpienia prelegent zaznaczył, że kluczem do owocnego sprawowania sakramentu pokuty i pojednania jest postawa polegająca na towarzyszeniu procesowi wzrastania. Taka perspektywa może uchronić spowiednika przed niewłaściwym sprawowaniem, a penitentom może zagwarantować właściwe i godne przeżywanie spowiedzi świętej.

Ostatni prelegent II sesji w swoim wystąpieniu skupił się na ukazaniu mistagogii liturgicznej w kontekście sakramentu pokuty i pojednania. Zaproponowany prelegentowi temat okazał się dobrą okazją do wyjaśnienia znaczenia terminu „mistagogia liturgiczna”. Jak podkreślił ks. dr hab. Erwin Mateja, jest on niezrozumiały nie tylko przez wiernych, ale również przez duchownych. Mistagogia ma polegać na sposobie przepowiadania, który ma pomóc uczestnikom liturgii — w tym przypadku liturgii sakramentu pokuty — w głębszym zrozumieniu przeżywanego misterium, zrozumieniu jego treści teologicznych oraz przełożeniu tych tajemnic na codzienne życie. Prelegent przestrzegł słuchaczy, aby nie popełniali błędu pastoralnego, polegającego na ograniczaniu mistagogii sakramentalnej tylko i wyłącznie do instrukcji ceremonialnej z całkowitym pominięciem teologii i duchowości. Wtajemniczenie liturgiczne do dobrego i owocnego przeżywania sakramentów świętych powinno być — według prelegenta — dostosowane do poszczególnych grup wiekowych w duszpasterstwie parafialnym lub specjalistycznym. Wymaga to zaangażowania i wysiłku ze strony duszpasterzy, ale — jak zachęcał — warto się wysilać. W dalszej kolejności prelegent wymienił tematy teologiczne obecne w liturgii sprawowania sakramentu pokuty i pojednania. Oto one: rola osób Trójcy Świętej (Boga Ojca, Syna Bożego i Ducha Świętego) w celebrowaniu spowiedzi sakramentalnej; Bóg jest Ojcem miłosierdzia; eklezjalny wymiar sakramentu pokuty. Powinny znaleźć swoje miejsce w pastoralno-wychowawczym oddziaływaniu duszpasterzy na wiernych. Doskonałą okazją może być wspólnotowe sprawowanie sakramentu pokuty i pojednania wielu penitentów z indywidualnym wyznaniem grzechów i rozgrzeszeniem. Wówczas, po odczytaniu perykopy ewangelicznej, następuje nauka dla wszystkich. Wyżej wymienione tematy mogą być ich treścią merytoryczną. Wykład został zakończony przez prelegenta stwierdzeniem, że obecność mistagogii liturgicznej w kontekście sakramentu pokuty może przyczynić się do tego, że

wierni nie będą się bali spowiadać, ale będą widzieli w tym sakramencie środek do pojednania się z Bogiem i z drugim człowiekiem.

Po dwóch wykładach II sesji wykładowej był przewidziany czas na dyskusję, który stworzył uczestnikom sympozjum okazję do poruszenia pewnych kwestii pastoralnych związanych z celebrowaniem sakramentu pokuty i pojednania oraz z pobudzaniem i ożywianiem mentalności pokutnej u wiernych. Pojawiły się m.in. wątki dotyczące: spowiedzi u kapłanów starszych i niedosłyszających, ważności spowiedzi u osoby nieposiadającej ważnie przyjętych święceń kapłańskich, rozumienia nazwy sakramentu oraz kryzysu pastoralnego w Polsce, polegającego na lawinowym zmniejszaniu się ilości wiernych korzystających z sakramentu pokuty i pojednania.

Podsumowania obrad dokonał organizator łódzkiego sympozjum liturgicznego. W swoim finalnym wystąpieniu podziękował wszystkim prelegentom za przybliżenie słuchaczom zaproponowanego tematu. Słowa uznania wyraził wszystkim przybyłym na sympozjum oraz gospodarzom, którzy włożyli wiele wysiłku w przygotowanie tego przedsięwzięcia. Zapowiedział również przyszłoroczne spotkanie naukowe, które będzie omawiać sakrament chorych. Na koniec ks. prof. dr hab. Helmut Sobczko wszystkim obecnym udzielił Bożego błogosławieństwa.

Ks. Radosław Błaszczuk SDB

W odpowiedzi na recenzję ks. prof. Ireneusza Pawlaka dotyczącą XLI wydania *Śpiewnika kościelnego* ks. Jana Siedleckiego

Podczas 372 Plenarnej Konferencji Episkopatu Polski XLI wydanie *Śpiewnika kościelnego* ks. Jana Siedleckiego pod moją redakcją uzyskało zatwierdzenie jako ogólnopolski śpiewnik. Taką informację przesłał mi przewodniczący Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów ks. bp Adam Bałabuch. Czuję się więc zobowiązany odpowiedzieć na niektóre zarzuty stawiane przez Recenzenta w drugim numerze „Liturgia Sacra” z 2015 r.

Kolejność działów pieśni w XLI wydaniu jest uwarunkowana kalendarzem liturgicznym, a więc kolejnością okresów liturgicznych i świąt. W nagłówkach uwypuklony został okres liturgiczny po lewej stronie, zaś szczegółowe święto po prawej.

O tym, iż uroczystość Zesłania Ducha Świętego należy do okresu wielkanocnego napisałem we wprowadzeniu do pieśni wielkanocnych na s. 261 śpiewnika. Redakcja więc zdaje sobie sprawę z układu liturgicznego. Zdecydowaliśmy się jednak wyodrębnić ten dział, gdyż wydarzenie Pięćdziesiątnicy jest nie tylko zwieńczeniem okresu wielkanocnego, ale także nowym początkiem dziejów Kościoła. Pieśni do

Ducha Świętego są śpiewane przy wielu okazjach (rekolekcje, bierzmowanie itd.). Uznaliśmy, że należy zachować kolejność liturgicznych obchodów (nie naruszyliśmy tego!!!), ale z podziału pieśni wielkanocnych podnieśliśmy rangę pieśni do Ducha Świętego do osobnego działu.

W dziale pieśni eucharystycznych nie ulegliśmy pokusie rozgraniczenia pieśni adoracyjnych od śpiewów o Eucharystii jako Pokarmie, gdyż zostawiamy ten zabieg inteligencji użytkowników śpiewnika. Od blisko 200 lat istniał dział pieśni eucharystycznych (lub ku czci Najświętszego Sakramentu) i nigdy nie widziano potrzeby dodatkowego grupowania tych pieśni. Redakcja ma spore obawy co do zbyt wielkiego uszczegółowienia (np. tworząc podział pieśni na Objawienie Pańskie, podczas gdy wiele pieśni na Boże Narodzenie ma narrację, w której jest mowa także o Trzech Mędrcach w dalszych zwrotkach). Niektórzy muzykolodzy te dodatkowe przyporządkowania widzą jako swego rodzaju „przedobrzenie”, o czym piszą w przesyłanych do redakcji uwagach.

Dział pieśni ku czci świętych jest rzeczywiście rozbudowany. Wyszliśmy z założenia, że pieśni te mogą być śpiewane nie tylko podczas Mszy św. w święto lub wspomnienie danego świętego, ale także podczas liturgii godzin. Tym bardziej, że większość nowych pieśni, zgodnie z sugestią benedyktynów tyńieckich (o. prof. dra hab. Tomasza Marii Dąbka OSB), posiada teksty zaczerpnięte z brewiarza (hymny brewiarzowe). Nie mogłem się nadziwić, że nie posiadamy pieśni np. ku czci św. Agnieszki, św. Tomasza z Akwinu, świętych Cyryla i Metodego, św. Marka, św. Rity z Cascia, św. Ojca Pio, św. Marty, św. Augustyna, św. Ambrożego i wielu innych wybitnych, ważnych dla całego Kościoła (nie tylko polskiego) świętych. Są oni patronami wielu parafii, stowarzyszeń, bractw, patronami wielu osób. Pieśni te mogą zatem służyć ożywieniu życia religijnego w całym roku liturgicznym, wskutek czego ich przydatność może być większa, niż się z pozoru wydaje. Tym bardziej, jeśli uwzględnimy fakt, iż Kościół zachęca do tworzenia śpiewów kościelnych na bazie tekstów liturgicznych (por. KL 121).

Co do uwagi dotyczącej nazwy działu „pieśni przygodne” — Ksiądz Profesor sugeruje tu zmianę na „okres zwykły”. Rzeczywiście nazwa „pieśni przygodne” zawsze nastroczała trudności w zrozumieniu ich natury. Parafrazując uwagę Recenzenta — i przed soborem nie było „okresu przygodnego”, a taki dział pieśni był. Dział „pieśni przygodnych” zawiera pieśni, które mogą być wykonywane nie tylko w okresie zwykłym. Zgodnie z przepisami liturgicznymi, pieśni na wejście czy na Komunię powinny nawiązywać do treści antyfon. Pieśni przygodne są więc pieśniami dostępnymi dla użytkowników w szerszym, niż tylko w okresie zwykłym, znaczeniu.

Na temat autorstwa melodii do hymnu *Ciebie, Boga, wysławiamy* — w obecnym już w sprzedaży dodruku XLI wydania śpiewnika w metryce poprawiliśmy autorstwo na Józefa Furmanika i Franciszka Wesołowskiego.

Co do melodii wersetów w śpiewie *Przykazanie nowe* (nr 621) — nie znalazłem źródeł, na podstawie których mógłbym przyporządkować autorstwo inaczej. Jeśli była to melodia francuska — jak sugeruje Recenzent — to z jakiego śpiewnika pochodzi, czyjego jest autorstwa? W XLI wydaniu podaliśmy informacje za wydaniem z 1973 r., że autorem jest ks. Z. Bernat. To jedyne drukowane źródło, do jakiego dotarłem na ten temat.

Nie do końca rozumiem uwagę o autorstwie tekstu kantyków trzech młodzieńców (nr 622). Trudno, bym autorstwo tekstu z Księgi Daniela (Dn 3,52n) przypisał ks. prof. Ireneuszowi Pawlakowi (?). Adaptację, autorskie tłumaczenie — owszem. I tak zostało zrobione. Co do melodii — melodie w chorale protestanckim mają swoich autorów. Nie zamieszczę enigmatycznej informacji. Nie znalazłem w śpiewnikach ewangelickich melodii tego refrenu (antyfony). Co do autorstwa melodii wersetów — uzupełnimy w dodruku. Jeśli chodzi o antyfonę *Światło na oświecenie pogan* i wersety kantyku Symeona (nr 90) — w dodruku przy ks. Lewkowiczu dopiszemy „opr.”

Trudno też zgodzić się z uwagą, iż autorką tekstu pieśni *Być bliżej Ciebie chcę* (nr 594) jest s. Pawła Świerkosz USJK. Tekst tego hymnu znajduje się np. w zbiorze Josepha Vincenta Higginsona pt. *Handbook for American Catholic Hymnals*, wydanym w Springfield w 1976 r. Tam autorstwo określono na XIX wiek. Jest to bardzo popularna pieśń w USA, przebój niektórych filmów opowiadających o wydarzeniach z początku XX w. Może s. Pawła jest autorką tłumaczenia, ale raczej nie autorką tekstu.

Co do nazywania gregoriańskim tego, co jest tylko post- lub pseudogregoriańskie. Wielokrotnie prosiłem gregorianistę, ks. dra Mariusza Białkowskiego, o artykuł do redagowanego wówczas przeze mnie czasopisma „Pro Musica Sacra”, w którym jasnym językiem napisałby o tym problemie. Niestety, poprzestaliśmy tylko na rozmowach. Dziwnie by to wyglądało, gdybym przy *Missa de Angelis*, dla wielu będącej kwintesencją muzyki gregoriańskiej, napisał „melodia pseudogregoriańska”. Gregorianista ten (ks. Białkowski), a także inni znawcy tematu doradzali mi, bym napisał tak, jak jest to przyjęte w powszechnym rozumieniu — i tak też zrobiłem. W tradycji bowiem melodie te uchodzą za gregoriańskie, bowiem są zakorzenione w tej stylistyce, nawiązują estetyką do muzyki gregoriańskiej, choć *de facto*, w ścisłym znaczeniu, melodiami gregoriańskimi nie są. Rzeczywiście są pseudo- lub postgregoriańskie.

Bardzo Księdzu Profesorowi dziękuję za rozwinięcia niektórych inicjałów imion autorów. Przez ostatni rok udało się też uzupełnić dane o imionach innych osób. Poprawki naniesiemy w następnym dodruku.

Co do uwag na temat śpiewów z Taizé. Cel powstania i przeznaczenie wielu śpiewów był odmienny od ich obecnego przeznaczenia. Obszernie pisałem o tym w artykule *Sakralność religijnej kontrafaktury świeckich utworów*, który dostępny

jest m.in. w Internecie. *Nota bene*, jest to chyba jedyny w polskim piśmiennictwie tak obszerny tekst traktujący o tym problemie. Nie wszystkie śpiewy z Taizé mają charakter medytacyjny. Są one podobne wielu tradycyjnym krótkim, polskim śpiewom: *O Krwi i Wodo, Jezu! Ufam Tobie, Wielbię Ciebie!, Święty Boże* itd. Pisałem o tym w artykule *Doświadczenia w redakcji XLI wydania „Śpiewnika kościelnego” ks. Jana Siedleckiego*, dostępnym także w Internecie. Nie widzę tutaj jakiegokolwiek potrzeby zmiany.

Moim zdaniem pieśń *Bliskie jest królestwo Boże* (nr 97) ma charakter pokutny i tak została przyporządkowana. Wystarczy wczytać się w tekst i w korespondującą z nim melodię, by pozbyć się wątpliwości.

Co do hymniczności *Bogurodzicy*. Przez ks. Wendelina Świerczka CM, który w archiwum Biblioteki Jagiellońskiej odnalazł jej najstarszy rękopis z początku XV w., oraz przez ks. prof. Hieronima Feichta CM, który wraz z prof. Jerzym Woronczakiem opracował nagrodzoną przez ks. kard. Stefana Wyszyńskiego poświęconą jej monografię — została określona mianem „pieśni rycerskiej” i zaliczona do działu pieśni maryjnych. Tak też jest w XLI wydaniu. Owszem, kandydowała w 1927 r. do miana hymnu państwowego, ale nawet struktura jej melodii o rozwiniętej, melizmatycznej melice, wymyka się temu, co zwykliśmy kwalifikować jako melodia hymniczna.

Błękitne rozwińmy sztandary ma wybitnie charakter marszowy. Czy to jest hymn? Miałbym tu pewne wątpliwości. *Chwalcie łąki umajone* tylko podczas nabożeństw majowych? Nie ograniczałbym przeznaczenia tej pieśni. Termin „umajone” etymologicznie znaczy tyle, co „ukwiecone, przyozdobione zielenią”. Wiosna, w zależności od wysokości nad poziomem morza (góry, niziny), trwać może dość długo. Zatem tę pieśń można śpiewać nie tylko podczas majówek, ale i przy innych okazjach.

Na temat *Gorzkich żali* wydałem sporo publikacji; jestem m.in. autorem cenionej wśród znawców tego nabożeństwa monografii opublikowanej w 300-lecie powstania nabożeństwa. Zorganizowałem w Krakowie interdyscyplinarne sympozjum, drugie odbyło się w UKSW w Warszawie. Jednym z prelegentów był specjalista do spraw języka religijnego, prof. dr hab. Stanisław Koziara z Rady Języka Polskiego. Na przykładzie tekstu *Gorzkich żali* ustalił wytyczne prac nad starymi, ale będącymi w użytku tekstami. Wystarczy zapoznać się z jego artykułem. W sprawie uwspółcześniania konsultowałem się także z innymi polonistami. Ważne też były wytyczne co do pisowni zawarte w pozycji *Pisownia słownictwa religijnego* pod redakcją Renaty Przybylskiej i ks. prof. Wiesława Przyczyny. Nie zrobiono niczego pochopnie i według własnego uznania. Nadmienię tylko, iż żadna z pieśni nie oparła się zmianom w tekście, rzadziej w melodiach. Powtórzę: ŻADNA. Polecam lekturę przywołanych tekstów i zawartych w nich zasad pracy nad słownictwem starych pieśni.

O problemie tekstu pieśni *Z tej biednej ziemi* pisałem w książce z 2009 r. pt. *Muzyka u misjonarzy*. Znana mi jest przytoczona przez Księdza Profesora historia. Co do *Godzinek ku czci Niepokalanego Poczęcia NMP* — swego czasu podjąłem się trudu ponownego tłumaczenia z języka łacińskiego ich tekstu. W formie małej książeczki opublikowałem omówienie tego tekstu z uwzględnieniem jego pierwotnego brzmienia (por. *Zawitaj pełna łaski*, Kraków 2009). Na s. 54 wspominam o rzeczonyj Abiszag (takie brzmienie imienia podaje 1 Krl 1,3). Mnie osobiście bardziej żal jest „bardzo teologicznego” obrazu Maryi jako Zegara, w którym nazad został cofnięty czas. Tamten obraz w hymnie na Nieszpory korespondował znakomicie z definicją dogmatyczną ujętą także w kolekcje (modlitwie dnia) z uroczystości Niepokalanego Poczęcia. Nadto dokonana zmiana pozbawiła logiczności tekst. Brak jest związku między treścią pierwszej a trzeciej zwrotki. Nie czuję się jednak w kompetencji poprawiać tekstu zatwierdzonego przez Konferencję Episkopatu Polski w 1955 r. (a nie w 1956 r. — jak pisze Książd Profesor).

Co do tekstu pieśni *Zdrowaś bądź, Maryja* — Recenzent sam zauważa nieprzydatność dalszych zwrotek tej pieśni mimo zjawiska ciekawego akrostychu, który obecny jest także w innych pieśniach (np. *Veni, veni Emmanuel* z działu pieśni w jęz. łacińskim). Dla celów historycznych, i nie tylko, pieśń ta została zachowana. Pełne jej brzmienie jest podane w starszych śpiewnikach. Śpiewnik ks. Siedleckiego zawsze kierował się zasadą zamieszczania starych i nowych pieśni, ale przede wszystkim tych użytecznych. Od początku jego istnienia nie były zamieszczane wszystkie zwrotki, lecz przede wszystkim te, które zawierają tekst zrozumiały. Czy mamy zamieszczać 60 zwrotek *Po górach, dolinach*? A może 84 zwrotki pieśni *Anielską pieśń dzwon grał*? Od tego istnieją antologie, czy osobne zbiory. Śpiewnik ks. Siedleckiego zawsze był wyborem pieśni praktycznych.

Ciekawe, że w jednym miejscu krytykuje Książd Profesor usunięcie zwrotek, po czym w dalszym ciągu swej recenzji sam poleca usunąć drugą zwrotkę pieśni *Bądźże pozdrowiona*. Rzeczywiście, w poprzednim wydaniu śpiewnika ks. Siedleckiego, z 2001 r., usunięto te zwrotkę, choć nie znalazłem dowodu, by była ona pochodzenia ludowego (a nawet jeśli tak, to co w tym jest złego?). Szybko jednak poprzednia redakcja zamieściła ją z powrotem na swoim miejscu, bo do redakcji zaczęły napływać liczne listy od oburzonych użytkowników.

Dziękuję za dobre słowo o dziale pieśni w języku łacińskim. Uzasadnienie dla tak rozbudowanego działu zawarłem we wstępie do działu śpiewów w języku łacińskim (na s. 1031 śpiewnika). Co do rzeczonyj „Amen” — tak było zapisane w źródłach, z których dokonywaliśmy transkrypcji na notację Kronsteinerera. W tym przypadku w *Liber usualis*.

Ciekawe, że Książd Profesor chwali zamieszczone tradycyjne polskie nieszpory, choć ja osobiście właśnie tutaj miałbym pewne zastrzeżenia. Mam bowiem pewne

wątpliwości co do liturgicznej przydatności niesporów niedzielnych w podanym układzie. Ale skoro Recenzent ich nie ma... Faktem jest, że zdaniem innych użytkowników, obecna postać jest najbardziej przejrzysta z dotychczasowych.

Na temat dwugłosu w niektórych pieśniach obszerniej wypowiedziałem się w artykule o *Doświadczeniach w redakcji*. Dwugłos był tradycją tego śpiewnika od pierwszego wydania w 1878 r. Nadto jest używany i o tym wiem, zwłaszcza w kaplicach, gdzie nie ma organisty (np. kaplice sióstr).

Co do rzekomego błędu muzycznego w śpiewie *Wielbimy Krzyż Twój* (nr 162) — zamieszczona w XLI wydaniu wersja jest już publikowana od kilku wydań. Taką też znam z praktyki. Zawracać Wisły kijem nie będę próbował, tym bardziej, że nie jestem przekonany o błędzie. Zapis trzeciego tonu psalmowego zaś odpowiada podanemu w *Liber usualis*, a także praktyce, jaką ja znam.

Nie zamieściłem melodii alternatywnej *Któryś za nas cierpiał rany*, gdyż na nią śpiewa się pieśń *Jezu Chryste Panie miły*. Zresztą, w najstarszych źródłach podana jest właśnie ta melodia, którą zamieściłem. Nie ma innej. Nic na to nie poradzę, że najstarsze źródła są krakowskie.

Książd Recenzent za zbędne uważa dwie wersje pieśni nr 403, gdyż, jak pisze, „różnią się one nie tyle melodią ile rytmiką”. Kierowałem się założeniem, że czym innym jest melodia, a czym innym melika. Melodia jest urytmizowaną meliką. Rytmika jest więc składową melodii. Pozornie obydwie melodie nie są potrzebne, gdyż rzeczywiście ich melika (układ interwałowy) jest taka sama. Niestety, bardzo istotnym czynnikiem każdej pieśni jest także rytm, który w wersji 403 a (bardzo rozpowszechnionej) wybija ostatnią sylabę wyrazów (nadaje im akcent), co jest nieznośne z punktu widzenia zasad akcentowania języka polskiego, zaś mniej powszechna wersja 403 b posiada rytm akcentujący wyrazy poprawnie, co nie znaczy, że bezbłędnie. To właśnie zadecydowało o zamieszczeniu obydwu wersji.

Śpiew *Chwała Ci równa w godności* (nr 169) nadal jest używany w wielu parafiach (np. w mojej rodzinnej), czy w parafii, w której pracowałem poprzednio, czy w innej parafii, w której prowadziłem procesję rezurekcyjną. Nie jest błędny ani dogmatycznie, ani nie jest zły estetycznie. Wiele osób ten śpiew zna, wielu kapłanów śpiewa go chętniej niż drugą propozycję. Dlatego też jest tutaj obecna i jedna, i druga wersja.

W krótkich słowach podsumował Książd Profesor szatę graficzną śpiewnika oraz umiejętne wypełnianie pustych stron czy miejsc cytatami z Pisma Świętego, z dzieł Ojców Kościoła, czy tekstów liturgicznych. Wielu, zwłaszcza organistów, chwali także to, iż mimo obszernych rozmiarów śpiewnik się nie zamyka, pozostaje otwarty gdziekolwiek użytkownik zechce; posiada pięć zakładek — bardzo przydatne podczas Mszy św.; układ większości pieśni nie wymaga przewracania strony w trakcie jej wykonywania; posiada przejrzysty spis treści; bogate indeksy

i wiele innych zalet, o których Recenzent nie wspomniał, a które organiści w czasie rekolekcji i dni skupienia, które prowadziłem, przekazywali mi osobiście.

Ks. Wojciech Kałamarz CM
Redaktor naczelny XLI wydania *Śpiewnika kościelnego* ks. Jana Siedleckiego

Recenzje i omówienia nadesłanych książek

LITURGIKA

KAROL LITAWA, *I riti propri del Papa celebrati nella Capella privata durante la Settimana Santa nei secoli XII e XIII*, Rzym: Pontificio Istituto Liturgico 2014, 293 s., ISBN 978-83-62934-57-7.

W obrzędowości katolickiej liturgia papieska bez wątpienia należy do najbardziej podniosłych i okazałych. Towarzyszący jej ceremoniał od najdawniejszych czasów był inspiracją dla celebr sprawowanych w całym Kościele. W historii tegoż Kościoła, a często także dziś, sprawowaną przez Biskupa Rzymu liturgię uznaje się za wzorcową i dlatego w wielu miejscach próbuje się naśladować pewne elementy „podglądnięte” w Rzymie. Warto jednak pamiętać, że z wielu względów liturgia papieska rządzi się nieco innymi prawami niż ogólnie przyjęte i stąd możemy na nią patrzeć jak na swoistego rodzaju obrządek w obrządku albo lepiej: ryt papieski w rycie Kościoła katolickiego.

Chociaż papieskie ceremonie są zasadniczo doskonale udokumentowane, a ich obecność w mediach jeszcze bardziej sprawia, że się popularyzują, to jednak nie zawsze były one tak oczywiste, zwłaszcza jeżeli ograniczały się do zamkniętej w murach Pałacu Apostolskiego prywatnej kaplicy Jego Świątobliwości. Warto pamiętać, że — zwłaszcza w średniowieczu — prywatny ceremoniał papieża obejmował nie tylko pewne wyjątkowe święta czy wspomnienia, ale dotyczył właściwie całego roku kościelnego. Szczególny wydźwięk miały tu celebracje związane z najważniejszymi wydarzeniami chrześcijańskiej wiary, tj. obrzędy przeznaczone na Wielki Tydzień Męki Pańskiej. Monografia ks. Karola Litawy, będąca rozprawą doktorską obronioną w Papieskim Instytucie Liturgicznym w Rzymie w 2013 r., stanowi bardzo ciekawą prezentację tychże wielkotygodniowych obrzędów papieskich sprawowanych na przełomie XII i XIII w. w prywatnej kaplicy Biskupa Rzymu w pałacu na Lateranie. Tytuł pracy — *Obrzędy własne papieży celebrowane w kaplicy prywatnej w Wielkim Tygodniu w wiekach XII i XIII* — w jasny sposób określa zarówno jej problematykę, jak i zakres czasowy opracowanego zagadnienia.

Struktura recenzowanej monografii jest jasna i logiczna. Została podzielona na sześć rozdziałów poprzedzonych *Wstępem* i zwieńczonych *Zakończeniem*. Ponadto

licząca 293 strony książka zawiera *Wykaz skrótów* oraz bogatą *Bibliografię* podzieloną na źródła, słowniki i encyklopedie oraz opracowania. Same źródła podzielono dodatkowo na dotąd nieopublikowane, pochodzące z Archiwum Urzędu Papieskich Celebracji Liturgicznych, oraz na już wydane, które obejmują dzieła patrystyczne, dokumenty Kościoła oraz księgi liturgiczne.

We *Wstępie* (s. 35–38) zarysowana została problematyka oraz wskazano cel badawczy pracy, którym, według autora, jest „odtworzenie i analiza — z historycznego, celebratywnego i teologicznego punktu widzenia — życia liturgicznego we wskazanym okresie historycznym, sprawowanego w Wielkim Tygodniu w laterańskiej rezydencji Następcy Świętego Piotra” (s. 35). Autor przedstawił tu również główne źródła pracy oraz zastosowane w niej metody badawcze.

Kolejne rozdziały monografii zredagowane zostały w sposób jasny i proporcjonalny, a ich zawartość treściowa odpowiada chronologicznemu rozwiązaniu problemu postawionego w tytule. W pierwszym rozdziale (s. 39–79) dokonano prezentacji własnych obrzędów papieża w średniowieczu widzianych z perspektywy historycznej. W poszczególnych paragrafach autor kolejno charakteryzuje tradycje liturgiczne w prywatnej kaplicy papieskiej w omawianym okresie historycznym (XII i XIII w.), ukazuje znaczenie tejże kaplicy, nazywanej już wówczas *Sancta Sanctorum* w religijności średniowiecza, oraz zestawia obrzędy, jakie Następca Świętego Piotra celebrował w tym miejscu w okresie Wielkiego Tygodnia (chodzi konkretnie o obrzędy związane z Niedzielą Palmową i Świętym Triduum Paschalnym).

Cztery kolejne rozdziały, ze względu na analityczny charakter opracowania, mają niemal jednakową strukturę i odnoszą się do poszczególnych elementów opracowanego w monografii zagadnienia. Rozdział drugi (s. 93–133) stanowi szczegółową analizę pierwszego dnia wielkotygodniowych celebracji papieża sprawowanych w średniowieczu w laterańskiej kaplicy, czyli Niedzieli Palmowej. W pierwszym paragrafie znajdujemy krótkie wprowadzenie historyczno-liturgiczne, osadzające początek Wielkiego Tygodnia w jego teologicznym kontekście, oraz szczegółowe przedstawienie dwóch charakterystycznych obrzędów sprawowanych tego dnia: błogosławieństwa palem i procesji z palmami. Drugi paragraf stanowi analizę średniowiecznych ksiąg liturgicznych zawierających obrzędy Niedzieli Palmowej sprawowane w Rzymie. Analiza obejmuje przede wszystkim rubryki z następujących ksiąg: *Liber Politucus* (XII w.), *Ordo Officiorum di Bernardo Cardinale, Pontificale Romanum saec. XII*, *Ordinale Papale* (XIII w.) oraz *Liber ceremoniarum Curiae Romanae* autorstwa Giacomo Caetani Stefaneschiego (XIII w.). Tę część rozdziału zamyka tabela, w której obrzędy zawarte w powyższych księgach zostały ze sobą zestawione. Ostatni paragraf drugiego rozdziału poświęcony został teologii zawartej zarówno w gestach obecnych we własnych obrzędach Niedzieli Palmowej, jak również teologii modlitw i śpiewów przeznaczonych na ten właśnie dzień.

W rozdziale trzecim (s. 135–175) analizie poddano kolejny ważny obrzęd papieskich celebracji Wielkiego Tygodnia — odprawiane w Wielki Czwartek *man-*

datum, tj. obrzęd obmycia nóg (por. J 13,1-20). Podobnie jak we wcześniejszym rozdziale autor wprowadza czytelnika w genezę omawianego rytu oraz wskazuje na jego sprawowanie w Kościele rzymskim doby średniowiecza. Następnie, w oparciu o źródła liturgiczne — *Liber Politucus* (XII w.), *Ordo Albina* (XII w.), *Liber Censuum* (XII w.), *Pontificale Romanum saec. XII*, *Pontificale Romanae Curiae saec. XIII*, *Liber ceremoniarum Curiae Romanae* (XIII w.) — zaprezentowana została dyscyplina związana z celebracją omawianego obrzędu. W ostatnim paragrafie, podobnie jak wcześniej, uwaga autora skupiła się na teologicznym znaczeniu obrzędu *mandatum* oraz przewidzianych do jego celebracji modlitw i śpiewów.

Przedmiotem czwartego rozdziału (s. 177–218) jest sprawowany w Wielki Piątek obrzęd adoracji krzyża. W pierwszym paragrafie obszernie zaprezentowano tradycję związaną z przechowywanym w kaplicy św. Wawrzyńca (tzw. kaplica relikwii) krzyżem, używanym do papieskich obrzędów Wielkiego Piątku Męki Pańskiej w jego prywatnej kaplicy w XII i XIII w. Drugi paragraf stanowi analizę liturgiczną jedyne w roku kościelnym dnia aliturgicznego: przedstawiona została tu struktura celebracji, a następnie szczegółowo opracowane zostały następujące elementy: liturgia słowa i *Orationes sollemnes*, Liturgia Uprzednio Poświęconych Darów oraz papieska liturgia adoracji krzyża. Powyższe studium, jak w rozdziałach poprzedzających, oparto na przywołanych już liturgicznych księgach źródłowych. Ostatni paragraf, poświęcony teologicznemu znaczeniu obrzędów, odnosi się do znaków i gestów celebracji, wśród których istotną rolę miały zarówno pora odprawiania obrzędu, jak i obecna w nich cisza oraz adoracja krzyża.

W piątym rozdziale (s. 219–252) podjęto refleksję nad ostatnim z papieskich obrzędów Wielkiego Tygodnia, czyli rytym *Resurrexit* sprawowanym w Niedzielę Zmartwychwstania. W pierwszym paragrafie omówiona została Wigilia Paschalna jako celebracja poprzedzająca obrzęd *Resurrexit*. Następnie, w oparciu o źródła, ukazany został obrzęd sprawowany przed słynną starożytną ikoną *Acheropita*. Rozdział kończy, podobnie jak poprzednie, teologiczne omówienie antyfon oraz gestów towarzyszących papieskiej ceremonii wielkanocnej.

Ostatni rozdział monografii (s. 253–288) koreluje z rozdziałem pierwszym i stanowi niejako klamrowe zwieńczenie całego studium. Bazując na przeprowadzonej analizie, autor skoncentrował się tu na znaczeniu papieskich obrzędów XII i XIII w. i ich wpływie na obrzędy sprawowane przez Biskupów Rzymu w następnych stuleciach. W pierwszym paragrafie zaprezentowano pontyfikaty trzech wielkich papieży omawianego okresu historii — Innocentego III, Honoriusza III i Mikołaja III. Paragraf drugi skupił uwagę na znaczeniu obrzędów papieskich w duchowości liturgicznej Kościoła rzymskiego. Trzeci i ostatni paragraf ukazuje historię prywatnej kaplicy papieskiej, spadku znaczenia związanej z nią liturgii, która notowana była od czasów niewoli awiniońskiej, oraz wpływu, jaki złoty okres jej funkcjonowania (XII i XIII w.) wywarł na kształt późniejszych papieskich celebracji. Analiza przeprowadzona w tej jednostce monografii ułożona została zgodnie z paradygmatem

przyjętym do całości pracy, tzn. według poszczególnych dni papieskich celebracji Wielkiego Tygodnia.

W *Zakończeniu* (s. 289–293) zostały zebrane wnioski z dokonanej analizy. Autor zauważył, że w świetle przeprowadzonych badań papieska kaplica na Lateranie — *Sancta Sanctorum* — była miejscem, w którym w średniowieczu życie liturgiczne było niezwykle intensywne. Sprawowane w niej misteria były półprywatne, tzn. mimo celebracji „za zamkniętymi drzwiami” stanowiły część wprowadzającą w obrzędy celebrowane w bazylikach (por. s. 291) oraz istotnie wpłynęły one na kształt późniejszych obrzędów Wielkiego Tygodnia w kościołach in *Urbe*.

Monografia ks. Karola Litawy z punktu widzenia metodologicznego jest poprawna i wskazuje na solidny warsztat badawczy autora, co już w tym punkcie czyni z niej pozycję wartą zauważenia. Zestawienie zastosowanych w pracy skrótów oraz pozycji bibliograficznych jawi się jako profesjonalne. Również przypisy w pracy zostały zredagowane w sposób rzetelny; wielokrotnie nie stanowią one jedynie suchego odesłania do cytowanego dzieła, ale zawierają także obszernie objaśnienia i komentarze do omawianych w przebiegu pracy zagadnień, co czyni z nich niezwykle cenne uzupełnienie głównego nurtu narracji.

Od strony językowej praca wydaje się być zredagowana poprawnie. Choć nie brakuje w niej błędów stylistycznych, to jednak w żaden sposób nie wpływają one na jakość prezentowanych treści. Napisana została w języku włoskim i z całą pewnością jest zrozumiała zarówno dla posługujących językiem natywnie, jak i dla obco-krajowców. Mimo że język pracy jest zasadniczo prosty, nie brakuje w niej również sformułowań finezyjnych, dodających typowego dla włoskiej ekspresji słownej kolorytu. Warto jednak zaznaczyć, że fakt zastosowania takich figur językowych w żaden sposób nie pozbawia narracji jej rzeczowego charakteru i fachowego konkretności prezentowanych treści.

Chociaż w ocenie monografii zewnętrzna forma wydania nie jest pierwszorzędna, to jednak warto zwrócić uwagę na pewne elementy, które wydają się być mało dopracowane czy wręcz niestaranne od strony edytorskiej. Do głównych niedopatrzeń należy tu zaliczyć podwójne wyróżnianie cytatów: choć zostały one wyodrębnione z tekstu i zastosowano w nich mniejszą czcionkę (co jest edytorską oczywistością), opatrzone je dodatkowo tabulatorami oraz cudzysłowami, które wydają się zbędne. Ponadto w wielu miejscach tekst kończy się w połowie strony pozostawiając pustą przestrzeń, by na kolejnej stronie kontynuować rozpoczętą wcześniej myśl (zob. np. s. 94, 96, 207, 274).

Z merytorycznego punktu widzenia recenzowana praca bez wątpienia stanowi wartościowe opracowanie nieznannej właściwie praktyki liturgicznej prywatnej kaplicy papieskiej doby średniowiecza (warto pamiętać, że liturgia tej kaplicy była różna od liturgii sprawowanej w Bazylice Laterańskiej, por. s. 122). W celu lepszego wprowadzenia czytelnika w kontekst omawianych zagadnień autor szczegółowo

zdefiniował związane z nimi pojęcia. Lektura pierwszego rozdziału pozwala poznać się z tym, czym właściwie była Kuria Rzymska doby średniowiecza i funkcjonujące w niej podmioty, takie jak np. *cappella papale*. W następujących częściach studium, przeprowadzając kolejno analizę wielkotygodniowych celebracji papieskich wraz z ich szczególnymi obrzędami, ks. Karol Litawa nie tylko osadził je w ich kontekście historycznym, ale również ukazał ich znaczenie dla rozwoju późniejszych praktyk celebracyjnych przyjętych nie tylko przez Kościoły Rzymu, lecz także przez wszystkie inne wspólnoty odwołujące się do łacińskiego dziedzictwa liturgicznego. Niezwykle cennym jest oparcie analizowanych celebracji o materiały źródłowe, w dużej mierze dotychczas nieedytowane. Ten fakt sprawia, że praca jawi się jako istotne *novum* na gruncie współczesnych opracowań liturgicznych. Choć analiza tekstów źródłowych czasem wydaje się zbyt powierzchowna, to jednak należy zaznaczyć, że nie tylko wskazuje ona na pewne rubryki istotne z punktu widzenia papieskich celebracji w wiekach średnich, ale poszerza badania o prezentację najważniejszych modlitw przewidzianych do sprawowania obrzędów i o ich teologiczny komentarz.

Jak zaznaczono powyżej, autor zarysował we *Wstępie* podjętą problematykę, jednakże wyznaczony tu cel pracy zdaje się być zbyt ogólny i mało precyzyjny. Autor mówi co prawda o „przedstawieniu i opisanu obrzędów papieskich” oraz o „rekonstrukcji i analizie liturgicznego życia” Pałacu Apostolskiego (por. s. 35), jednakże całość monografii domagałaby się zaznaczenia jeszcze jednej — wydaje się istotnej — kwestii. Otóż stawiając taki problem, ks. Litawa podjął pewne ryzyko, które wymaga odpowiedzi na pytanie: czy lub na ile możemy zrekonstruować przebieg liturgii papieża w wybranym tu kontekście? Gdybyśmy bowiem dysponowali jednym źródłem, które z całą pewnością było przewodnim w laterańskiej kaplicy, odpowiedź na pytanie byłaby nader prosta i oczywista. Jednakże autor formułując problem badawczy jako „rekonstrukcja” papieskiej liturgii, zdecydował się bardziej na dokonanie syntezy różnych źródeł i sformułowanie swoistej hipotezy, która ukazywałaby możliwy (ale nie dający się w pełni zweryfikować) przebieg celebracji, o których mowa w całości pracy. Dlatego obok rekonstrukcji należałoby jednak zaznaczyć, że chodzi tu o rzeczywistość naznaczoną pewną nieuniknioną dozą subiektywizmu. Jednakże ten drobny brak nie wpływa w żaden sposób na pozytywną ocenę monografii, gdyż całość jej treści w pełni ukazuje zamysł i intencje autora oraz czyni zadość zaproponowanemu przez niego sposobowi opracowania zagadnienia. Widać to zwłaszcza poprzez pewną logiczną ciągłość każdego rozdziału: odwołując się bowiem do przekazów źródłowych na temat konkretnej czynności liturgicznej, autor najpierw analizuje poszczególne wersje obrzędów, by następnie wzajemnie je zestawić i ukazać prawdopodobną wersję papieskiej celebracji, co dodatkowo obrazują zawarte w tekście tabele porównawcze.

Pogłębieniem teoretycznego omówienia liturgii jest zawarta w monografii szeroka analiza teologiczna, którą autor kończy omawianie każdego z obrzędów celebra-

cyjnych papieskiego Wielkiego Tygodnia. Na szczególną uwagę zasługuje podkreślone przez ks. Litawę dwóch wymiarów celebracji paschalnych, które uwydatniały się w obrzędach sprawowanych w prywatnej kaplicy papieskiej. Chodzi o *anamnesis*, czyli uobecnianie bądź przypomnienie wydarzeń zbawczych, oraz o *mimesis*, czyli naśladowanie ich przebiegu. Choć ta pierwsza obecna jest w każdej celebracji liturgicznej, to prezentacja *mimesis* wielkotygodniowych obrzędów papieskich wydaje się szczególnie ważna, poruszająca i niosąca w sobie głęboką symbolikę teologiczną. Warto tu wspomnieć chociażby wzorowane na jerozolimskich papieskie celebracje Wielkiego Piątku (por. s. 208nn) lub przejmujący ryt *Resurrexit* (por. s. 225nn), który autor opatrzył następującym komentarzem: „Ucałowanie *Acheropita* jest gestem niezwykle znaczącym i wyraża pozdrowienie oraz komunie papieża ze Zmartwychwstałym” (s. 250).

Monografia ks. Karola Litawy stanowi niezwykle ciekawe studium dotyczące historii liturgii papieskiej. Dlatego należy stwierdzić, że recenzowana książka bez wątpienia spełni oczekiwania czytelników zainteresowanych problematyką historii papieskich liturgii oraz może stać się istotnym ogniwem w prowadzeniu dalszych badań nad podjętą problematyką. Choć praca została napisana w języku dobrze znanym kręgom liturgistów, wypadałoby sobie życzyć, by w celu przybliżenia tematyki szerszemu gronu polskich odbiorców, została przetłumaczona na ich język ojczysty.

Ks. Mateusz Potoczny

GUIDO FUCHS, *Weekend a liturgia. Między kościelną Tradycją a współczesnym przeżywaniem czasu*, Kraków: „Homo Dei” 2014, 198 [1] s., ISBN 978-83-64451-14-0.

Dla współczesnego człowieka, pochłoniętego szeregiem obowiązków zawodowych, koniec tygodnia jawi się jako „zbawienny” czas wytchnienia, zasłużonego odpoczynku, restartu przed kolejnym interwałem pędzącego tygodnia. Słowo *weekend* budzi szereg pozytywnych skojarzeń, związanych z czasem dla siebie, rodziny, swojego hobby. Czy jednak ten ulubiony przez nas, współczesnych, *weekend* ma coś wspólnego z życiem religijnym? A może to tylko objaw zsekularyzowanego kalendarza, który *weekendem* zastąpił święty dla chrześcijan pierwszy dzień tygodnia? Książka Guido Fuchsa stanowi próbę oddemonizowania *weekendu* i ukazania jego liturgicznego waloru. Swoją refleksję autor rozpoczyna od analizy czasu liturgicznego w perspektywie całego tygodnia. Taki punkt wyjścia pozwala sformułować wniosek, że *weekend* rozumiany jako odcinek czasu między piątkowym popołudniem a niedzielnym wieczorem stanowi okres odgrywający doniosłą rolę w życiu, liturgii i pobożności chrześcijan. Dlatego też w drugiej części pracy autor w rzetelny sposób ukazuje teologiczne znaczenie trzech *weekendowych* dni oraz kreśli ich liturgiczną symbolikę zawartą w szeregu przeznaczonych na dni *weekendu* form liturgicznych. Ostatnia część książki stanowi interpretację wcześniejszych wniosków. Autor zauważa, że *weekendu* nie należy ignorować z liturgicznego punktu

widzenia, lecz starać się sensownie i adekwatnie wyrazić jego treści także w przeszerzeniu celebracyjnej chrześcijańskiej wspólnoty.

CZESŁAW KRAKOWIAK, *Sakramentalia i błogosławieństwa w liturgii Kościoła* (Prace Wydziału Teologii 167), Lublin: TN KUL Jana Pawła II 2015, 194 s., ISBN 978-83-7306-689-2.

Liturgia Kościoła obfituje w święte znaki, które nie tylko oznaczają, ale również sprawiają konkretne duchowe skutki. Do najważniejszych należą bez wątpienia sakramenty, które opierając się na Bożym ustanowieniu, ukazują i uobecniają niewidzialne działanie łaski. Jednakże siedem sakramentów nie wyczerpuje uświęcającego bogactwa Kościoła. Obok nich istnieje bowiem szereg ustanowionych przez tenże Kościół sakramentaliów i błogosławieństw, których celem jest uświęcenie pewnych posług, stanów życia, a także przedmiotów, jakimi chrześcijanie na co dzień się posługują. Tej właśnie grupie świętych znaków poświęca swą kolejną książkę znany lubelski liturgista ks. prof. Czesław Krakowiak. Swoje rozważania rozpoczyna od teologicznego wprowadzenia w istotę sakramentaliów i błogosławieństw w życiu chrześcijanina. Następnie, w poszczególnych rozdziałach, omawia kolejno najważniejsze z nich, tj.: błogosławieństwo opata i ksieni, konsekrację dzievic, profesję zakonną, błogosławieństwo lektorów i akolitów, wielki egzorcyzm, poświęcenie ołtarza oraz błogosławieństwo nowego źródła chrzcielnego. Każdy z omówionych elementów opatrzony został rzetelnym wprowadzeniem, następnie przedstawiono liturgię celebracji obrzędu oraz jego teologiczną interpretację. Wydaje się, że książka stanowi cenną pomoc w ponownym odkryciu i zrozumieniu tych niezwykle ważnych i często niedocenianych świętych znaków. Warto zwrócić uwagę, że po każdym rozdziale zamieszczono wykaz literatury traktującej o omawianym sakramentalium bądź błogosławieństwem, co jest cenną pomocą w dalszym zgłębianiu zarysowanego w książce bogactwa.

MAREK CHMIELEWSKI, JANUSZ KRÓLIKOWSKI, *Duchowość uczynków miłosierdzia. Materiały duszpasterskie na Jubileuszowy Rok Miłosierdzia (8 XII 2015–20 XI 2016)* (Biblioteka Ostrobramska 5), Ostra Brama, Skarżysko-Kamienna: Sanktuarium Matki Bożej Ostrobramskiej 2015, 193 [3] s., ISBN 978-83-7847-300-8.

Przeżywany aktualnie w Kościele Rok Święty Miłosierdzia stał się okazją do wielu nowych inicjatyw propagujących teologię tego boskiego przymiotu. Jedną z nich jest prezentowana książka autorstwa dwóch znanych polskich teologów. Choć tytuł wskazuje na duszpasterskie ukierunkowanie publikacji, to jednak nie jest ona pozbawiona także podbudowy teologicznej. Zarówno w pierwszej, jak i w drugiej części autorzy zamieścili teologiczny komentarz do chrześcijańskich uczynków miłosierdzia względem ducha i ciała, popierając je przykładami z życia świętych (kolejno: Faustyny Kowalskiej, Matki Teresy z Kalkuty, Józefa Gorazdowskiego, Benedykta z Nursji, Jana de Mathy, Anny Marii Taigi i Jana Colombini). Z kolei w części trzeciej zamieszczono rachunek sumienia ułożony w kluczu uczynków

miłosierdzia. Na kolejną część składają się rozważania różańcowe do wszystkich części tej modlitwy, co — jak zauważają sami autorzy — stanowi oryginalną propozycję modlitwy za pomocą dawnej metody tzw. klauzul, czyli dopowiedzi do pierwszej części Pozdrowienia Anielskiego. W kolejnej części zamieszczono rozważania Drogi Krzyżowej, które również czerpią ze skarbcza teologii uczynków miłosierdzia. Całość książki zamyka sześć konferencji podejmujących tematykę miłosierdzia wygłoszonych przez ks. Janusza Królikowskiego w latach 2013/2014. Bez wątpienia publikacja stanowi cenną pomoc nie tylko dla praktyków duszpasterskich, ale także dla tych wszystkich, którzy chcieliby pogłębić tajemnicę Bożego miłosierdzia.

KAZIMIERZ MATWIEJUK, *Triduum paschalne. Trzy noce Chrystusa zdradzonego i ukrzyżowanego, który zmartwychwstał*, Siedlce: „Unitas” 2015, 249 [1] s., ISBN 978-83-61071-91-4.

Triduum Paschalne jest bez wątpienia najważniejszą celebracją tajemnicy Jezusa Chrystusa i Jego Kościoła. Chrześcijańskie wydarzenia największej wagi ogniskują się właśnie w tych trzech dniach, a właściwie — jak zauważa ks. Kazimierz Matwiejuk — w trzech nocach: nocy zdrady, nocy ciszy kosmosu i nocy rezurekcji. Niniejsza książka jest propozycją teologicznego przejścia z Chrystusem tych właśnie najistotniejszych momentów chrześcijańskiej wiary. Wspomniane noce znajdują tu odpowiedniki w trzech kolejnych częściach, na które podzielona została publikacja. W pierwszej autor koncentruje się na tajemnicy Wielkiego Czwartku Wieczerzy Pańskiej. Narracja prowadzi czytelnika poprzez historię, obrzędy i mistagogię obrzędów Mszy wieczornej pierwszego dnia Paschalnego Triduum. W części drugiej refleksja zatrzymuje się na Wielkim Piątku Męki Pańskiej. Autor pochyla się w niej m.in. nad historią i teologią obrzędów oraz pobożnością związaną z Grobem Pańskim. Z kolei część trzecia stanowi wieloaspektową refleksję nad celebracjami i symboliką Wigilii Paschalnej. W zamieszczonych aneksach znajduje się dłuższa wersja Orędzia wielkanocnego oraz pomoce duszpasterskie na poszczególne dni *Triduum Sacrum*.

WALDEMAR JAN PAŁĘCKI MSF, *Pytanie o liturgię. Misterium liturgii w życiu Kościoła*, przedm. Zbigniew Wit, Lublin: Wydaw. KUL 2015, 208 s., ISBN 978-83-7702-956-5.

Prezentowana książka ks. Waldemara Pałęckiego MSF jest zbiorem felietonów podejmujących problematykę szeroko pojętej liturgii oraz wyjaśniających znaczenie wielu obrzędów chrześcijańskiego kultu. Autor, przyjmując ciekawą koncepcję formułowania problemów w postaci pytań, uczynił z publikacji swoiste kompendium wiedzy liturgicznej, które z całą pewnością nadaje się nie tylko do wykorzystania naukowo-dydaktycznego, ale również do pogłębienia wiedzy liturgicznej wszystkich zainteresowanych liturgią Kościoła katolickiego. W dwudziestu dziewięciu rozdziałach ks. Pałęcki prowadzi czytelnika zarówno poprzez meandry liturgiki

jako nauki, ale także zatrzymuje się nad konkretnymi symbolami i świętymi misteriami. Wśród analizowanych kwestii znajdują się m.in. naczynia liturgiczne, praktyki ascetyczne, sakramenty, elementy celebracji eucharystycznej i gesty modlitewne. W każdym rozdziale książki znajdują się zarówno treści wyjaśniające teologię, jak i symbolikę bądź obrzędowość prezentowanej tajemnicy. Dodatkowym atutem książki jest jej język: trudne do wyjaśnienia tajemnice chrześcijańskiej wiary zostały tu przedstawione w sposób przystępny niemal dla każdego.

PIOTR ROSZAK, *Mozarabowie i ich liturgia. Chrystologia rytu hiszpańsko-mozarabskiego*, Toruń: Wydaw. Naukowe UMK 2015, 317 s., ISBN 978-83-231-3342-1.

Dla żyjących w kręgu kultury opartej na dziedzictwie grecko-romańskim Europejczyków zachodnie chrześcijaństwo kojarzy się jedynie z Rzymem i jego wariantami narodowymi w różnych częściach kontynentu. Zestawiając tę wizję z mozaiką Kościołów wschodnich, Zachód jawi się jako zwarty monolit, w którym nie było miejsca na zbyt daleko posuniętą odrębność. Tymczasem Kościoły Zachodu, podobnie jak ich orientalne Kościoły siostrzane, monolitem nie były. Także na Zachodzie wykształciły się różne tradycje, których charakterystycznymi cechami wyróżniającymi były zarówno liturgie, jak i różne rozłożenie akcentów teologicznych. Jedną z takich właśnie wspólnot Zachodu jest do dziś mało znana i osłonięta nimbem tajemnicy starożytna grupa chrześcijan hiszpańskich zwanych mozarabami. Książka ks. Piotra Roszaka jest pierwszą na polskim rynku publikacją, która tematykę liturgii mozarabów ujmuje w sposób integralny. Bazując na euchologii rytu hiszpańskiego, autor nie tylko prezentuje strukturę celebracji, ale przede wszystkim skupia się na ukazaniu charakterystycznych dla myśli mozarabskiej elementów chrystologicznych zawartych w wydanym w latach 1991–1995 *Mszale hiszpańsko-mozarabskim*. Całość podzielona została na dwie części: w pierwszej autor prezentuje historię rytu oraz wskazuje na chrystologiczne elementy w liturgii. Z kolei część druga w całości poświęcona została zagadnieniom chrystologicznym w myśli i tradycji mozarabskiej.

GRZEGORZ ŚMIECIŃSKI, *Liturgia po Soborze Watykańskim II w (archi)diecezji katowickiej*, przedm. Andrzej Żądło, Katowice: „Emmanuel” 2015, 326 s., ISBN 978-83-63757-88-5.

Chociaż święta liturgia jest dziedzictwem całego Kościoła, to jednak w każdej społeczności lokalnej nabiera ona szczególnego wyrazu. Obok powszechnych prawideł rządzących kultem chrześcijańskim istnieje bowiem szereg elementów lokalnych, które z liturgii czynią rzeczywistość bliską każdemu człowiekowi w jego konkretnym *Sitz im Leben*. Stąd podejmowanie studium nad kształtem liturgii w konkretnych wspólnotach partykularnych stanowi cenny element ukazywania i poznawania Kościoła w jego najmniejszych komórkach. Rozprawa doktorska ks. Grzegorza Śmiecińskiego jest doskonałym przykładem takiego właśnie spojrzenia na liturgię, a konkretnie na aplikację reformy liturgicznej w kontekście diecezji i późniejszej archidiecezji katowickiej. Książka podzielona została na trzy rozdziały.

W pierwszym autor prezentuje sylwetki osób oraz instytucje odpowiedzialne za wprowadzanie w życie soborowej odnowy w Kościele katowickim. Ukazuje dzieło dwóch biskupów diecezjalnych: Herberta Bednorza i Damiana Zimonia, a także wkład, jaki w recepcję soborowych ustaleń wniosła Kuria Diecezjalna, Wyższe Śląskie Seminarium Duchowne oraz I Synod Diecezji Katowickiej. W rozdziale drugim zaprezentowany został szereg inicjatyw duszpasterskich, jakie podjęto w omawianej wspólnocie diecezjalnej w celu zaszczepienia postulowanej przez Ojców soborowych reformy. Z kolei trzeci rozdział książki stanowi refleksję nad istotą i zakresem soborowej odnowy liturgicznej, która to refleksja ogniskuje się wokół sakramentów, sakramentaliów, liturgii godzin, roku liturgicznego, muzyki sakralnej, sztuki oraz pobożności ludowej. Całość zamyka bogaty zbiór literatury przedmiotu, który w dużej mierze składa się z lokalnych materiałów źródłowych, co jeszcze bardziej osadza książkę w środowisku, któremu została ona dedykowana.

Ks. Mateusz Potoczny

MUZYKA

IRENEUSZ PAWLAK, *Laudes et Vesperae Dominicales. Chwalby Poranne (Jutrznia) i Nieszpory na niedziele okresu zwykłego z towarzyszeniem organowym*, red. S. Garnczarski, Tarnów: Wydawnictwo Biblos 2015, 124 s., ISBN 978-83-7793-355-8.

Opracowanie składa się z dwóch części: *Chwalby poranne na Niedziele I–IV Tygodnia* (cz. I); *Nieszpory I i II na Niedziele I–IV Tygodnia* (cz. II). Zbiór jest propozycją melodii do tekstów Laudesów tłumaczonych terminem Jutrznie oraz Nieszporów na niedziele okresu zwykłego. Ułożone melodie powstały wprawdzie w oparciu o chorał gregoriański, ale tylko nieliczne z nich odwzorowują autentyczne schematy gregoriańskie. Jako zasadę autor przyjął zastosowanie psalmowych struktur inicjalnych wyłącznie w Kantyku Zachariasza i Kantyku Najświętszej Maryi Panny. Psalmi i kantyki Starego Testamentu rozpoczynają się od recytatywu. Zaproponowany został także w wersach parzystych Kantyku Zachariasza układ wielogłosowy na trzy głosy równe i układ czterogłosowy na głosy mieszane w II Nieszporach każdego tygodnia. Zbiór przeznaczony jest do śpiewu wspólnego przez całe zgromadzenie liturgiczne. Jest to próba upowszechnienia śpiewanej modlitwy porannej i wieczornej, służąca pogłębieniu wiary uczestników tych godzin kanonicznych.

WIESŁAW HUDEK, PIOTR WIŚNIEWSKI, *Cantare amantis est. Wieloautorska monografia naukowa z okazji 80. urodzin Ks. Prof. dr. hab. Ireneusza Pawlaka*, Lublin: Wydawnictwo „Polihymnia” 2015, 615 s., ISBN 978-83-7847-253-7.

Publikacja zawiera w pięciu rozdziałach artykuły naukowe 42 autorów, poświęcone różnym aspektom muzyki sakralnej: rozdz. I: *Książdz Profesor Ireneusz Pawlak. Życie i dzieło* (D. SOB CZAK, *Bibliografia prac Ks. Prof. dr. hab. Ireneusza Pawlaka*; *Książdz Profesor Ireneusz Pawlak — życie w służbie liturgii i muzyki*; *Organizatorzy życia muzycznego w katedrze gnieźnieńskiej od XV do XXI wieku*; B. BODZIOCH,

Monografie źródeł liturgiczno-muzycznych w pracach magisterskich przygotowanych pod kierunkiem ks. prof. Ireneusza Pawlaka; J. BISZTYGA, Liturgia sacra — domus et patria Ecclesiae. Wybrane aspekty metody badawczej Księdza Profesora Ireneusza Pawlaka; R. NALEPKA, Ks. Ireneusz Pawlak o śpiewie i muzyce w liturgii we „Mszy Świętej”; R. TYRAŁA, Kard. J. Ratzinger — Benedykt XVI, teolog muzyki kościelnej, dbający o drogę szlachetnego piękna w głoszeniu Orędzia zbawienia; J. SZYMIK, Cantare amantis est. Piękno, miłość, muzyka); rozdz. II: Osoby i instytucje w służbie muzyce (A. FILABER, Powstanie i działalność Instytutu Szkolenia Organistów w Warszawie jako odpowiedź na wskazania Soboru Watykańskiego II; K. FUKSA, Adam Harasowski (1904–1996) — polski muzyk na uchodźstwie; T. JASIŃSKI, Stefan Sylwester Cybulski o muzyce w liturgii śpiewanej. Przyczynek do polskiego cecyliantyzmu przełomu XIX i XX wieku; B. KAMIŃSKA, Animatorzy współczesnego życia muzycznego w Kościele rzymskokatolickim — aspekt kształcenia i funkcji organisty; F. KOENIG, Absolwenci ratyżbońskiej szkoły muzyki kościelnej pochodzący z diecezji leżących w Europie Środkowo-Wschodniej do roku 1945; E. KEFFER, Ksiądz Zdzisław Bernat jako badacz twórczości muzyków kościelnych; A. LELEŃ, Śpiew i muzyka kościelna w myśli i postudze pasterskiej arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego; L. KONICKA, Czasopisma organistowskie na ziemiach polskich w dobie zaborów (1881–1914); A. PRASAE, Działalność dolnośląskich firm organmistrzowskich po II wojnie światowej; D. SMOLAREK, Twórcy śpiewów liturgicznych skomponowanych po Soborze Watykańskim II; A. SZARAPKA, Twórczość religijna Andrzeja Cwojdzinińskiego w aspekcie polskiej duchowości XX wieku; S. ZIEMIAŃSKI, Ks. Józefa Łasia SJ troska o poprawną prozodię śpiewów liturgicznych); rozdz. III: Monodia liturgiczna (A. AKIMJAK, Odnowa śpiewów międzykolejnych na Słowacji po Soborze Watykańskim II; B. FURMANOWICZ, Niebo w nadziei chrześcijańskiej i śpiewach chorałowych. In paradisum deducat te angeli; S. GARNCZARSKI, Antyfona „Salve Regina” w polskich przekładach zachowanych w źródłach drukowanych; W. HUDEK, Wokół sekwencji „Dies irae, dies illa” — przyczynek do badań muzykologicznych; P. WIŚNIEWSKI, Repertuar gregoriański w nowym wydaniu (2013) niemieckiego śpiewnika liturgicznego „Gotteslob”); rozdz. IV: Między teorią a praktyką (M. ALEKSANDROWICZ, Teoria i praktyka wykonawcza monodii liturgicznej w XIX wieku. François-Joseph Fétis i jego „Méthode élémentaire de plain-chant” (1843); Ł. BILSKI, Msza Święta z udziałem dzieci wyzwaniem dla współczesnej muzyki liturgicznej — spostrzeżenia organisty parafialnego; A. CZECH, Rola śpiewu w pedagogice personalistycznej w perspektywie antropologii teologicznej; Cz. GABRIELA, Praktyczne aspekty organowej gry liturgicznej; P. DĘBSKI, Organy Conrada Geisslera w kościele pw. św. Antoniego w Parowej (diecezja legnicka); Cz. GRAJEWSKI, Symbolika liczbowa antyfon w średniowiecznych tonariuszach. Od teorii do praktyki; Ł. KĄTNY, Anielski zespół w predelli Hermana Hana — obraz, który „słyszczyć”; S. MIESZCZAK, Muzyka — liturgia — wiara; M. OLEJARCZYK, Teoria rytmu Hieronima z Moraw; K. STRYCHARZ-BOGACZ, Religijne śpiewy ludowe w obrzędowości wielkopostnej i wielkanocnej Małopolski i Pod-

karpacia; M. SZYMANOWICZ, „Muzyka” w kościele parafialnym w Skrzyńsku (diecezja radomska); Z. ZAHRADNIKOVÁ, *Organové prelúdiá v súčasnej liturgickej praxi na Slovensku (Preludia organowe we współczesnej praktyce liturgicznej na Słowacji)*; rozdz. V: *Zabytki i zbiory muzykaliów* (R. ADAMKO, *Melodická tradícia v Spišskom graduáli Juraja z Kežmarku (Tradycja melodyczna w Spiskim graduale Juraja z Kežmarku)*); I. CHACHULSKA (HURNIEWICZ), *Z historii kształtowania się mszału białoruskiego Imšal Rymski dla dyjacezji na Belarusi*; J. JASIŃSKA, *Dawne muzykalia kościelne z Bielska-Białej w badaniach naukowych, edycjach źródłowych i życiu koncertowym*; W. KAŁAMARZ, *Ekumeniczny wymiar XLI wydania „Śpiewnika kościelnego” ks. Jana Siedleckiego*; Ł. KUTROWSKI, *Siedemnastowieczny antyfonarz PL-WRU IF 466E z opactwa cystersów w Krzeszowie*; K. LISMAN, *Rękopiśmienny Graduał z 1700 r. z Biblioteki Sióstr Norbertanek w Imbramowicach jako przykład tradycji premonstratenskiej — wybrane zagadnienia*; A. REGINEK, *Zbiory muzyczne ks. Emiliana Schindlera — cenne źródła w badaniach nad dokumentacją polskich śpiewów kościelnych*).

Monografię dopełniają nadesłane listy gratulacyjne oraz biogramy wszystkich autorów tekstów naukowych.

TADEUSZ BRATKOWSKI, *Officium divinum de tempore w rękopiśmiennych antyfonach zakonów benedyktyńskich w Polsce od XV do XIX wieku*, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2013, 336 s., ISBN 978-83-7338-894-9.

Przedmiotem publikacji jest *officium divinum* występujące w rękopiśmiennych antyfonarzach zakonów benedyktyńskich z terenów Polski od XV do XIX w. Jest to analityczno-porównawcze studium śpiewów chorałowych, obejmujące antyfony i responsoria, które tworzą podstawowy repertuar antyfonarzy zachowanych w klasztorach rękopisach zakonów benedyktyńskich męskich i żeńskich zgromadzeń. Rezultaty tej działalności mają wysoki walor poznawczy w zakresie nowych informacji. Odkrywają i wyznaczają jednocześnie nowe obszary badawcze w odniesieniu do praktyk wykonawczych śpiewów chorałowych w klasztorach benedyktyńskich.

Monografia składa się z czterech rozdziałów: I: *Geneza i rozwój benedyktyńskiego officium divinum*; II: *Rękopiśmienne antyfonarze z polskich klasztorów benedyktyńskich*; III: *Rok liturgiczny w antyfonarzach benedyktyńskich*; IV: *Muzyczny repertuar antyfonarzy klasztorów benedyktyńskich*. Pracę uzupełniają dwa aneksy zawierające tytuły antyfon ułożone według formuł inicjalnych oraz tytuły responsoriów *prolixa*, bibliografia i cztery indeksy.

Kasjodor (*Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus*), *Institutiones musicae. Zasady muzyki*, Z języka łacińskiego przełożył, wstępem i komentarzem opatrzył oraz słownik sporządził Lucjan Dyka, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2015, ss. 209, ISBN 978-83-7996-173-3.

Publikacja jest pierwszym polskim przekładem traktatu Kasjodora. Adresowany jest do specjalistów muzykologów oraz osób zainteresowanych zagadnieniami

muzycznymi i kulturą muzyczną minionych wieków. Synoptyczne zestawienie tekstu łącińskiego (10 rozdziałów) z przekładem pozwala na śledzenie wywodów Kasjodora, natomiast opatrzenie go komentarzem egzegetyczno-językowym (zdanie po zdaniu) przynosi wszechstronne opracowanie zagadnień interpretacyjnych. Autor szeroko uwzględnia spektrum źródeł, dokonując wnikliwej komparatystyki materiału. L. Dyka przybliży czytelnikowi także sylwetkę twórcy traktatu, rzucając pewne światło na treść samego dzieła, które odzwierciedla ówczesne poglądy na muzykę. Całość opracowania dopełnia sporządzony przez tłumacza słownik łącińsko-polski zawierający zasób słów zawartych w *Institutiones musicae*.

Ks. Piotr Wiśniewski

MARIA SZYMANOWICZ, *Polska bibliografia organów*, t. II, Lublin: Wydawnictwo Muzyczne „Polihymnia” 2014, 479 s., ISBN 978-83-7847-241-4.

W 2011 r. ukazał się w lubelskim Wydawnictwie Muzycznym „Polihymnia” pierwszy tom *Polskiej bibliografii organów* opracowany przez dr hab. Marię Szymanowicz — prof. KUL i kierownika Katedry Instrumentologii Instytutu Muzykologii KUL. Praca ta została przyjęta z wielką radością wśród wszystkich osób zainteresowanych tym działem literatury naukowej. Tom pierwszy zawierał opracowanie 1000 pozycji bibliograficznych (od nr 1 do nr 1000). Autorka zachęcona oczekiwaniami badaczy—organologów, podjęła się wysiłku opracowania kolejnego tysiąca pozycji bibliograficznych (pozycje od nr 1001 do nr 2000). Opracowanie w ciągu 2 lat kolejnego tysiąca pozycji literatury przedmiotu wymagało dużego nakładu pracy i sił, bo pociągało za sobą konieczność przeczytania i zindeksowania wszystkich pozycji.

Opisywana publikacja rozpoczyna się od wprowadzenia, a kończy się wykazem skrótów. Zasadniczy moduł opisywanego dzieła składa się z pięciu części, co jest kontynuacją układu zaistniałego we wspomnianym I tomie. Zatem I część II tomu *Polskiej bibliografii organów* stanowi alfabetyczny wykaz polskiego piśmiennictwa poświęconego tematyce organów (s. 11–105). Jest on usystematyzowany według nazwiska autorów. Jak zostało to już wspomniane i zrealizowane także w I tomie dzieła, każda pozycja otrzymała stosowny numer obejmując zakres od numeru 1001 do 2000. Drugą część dzieła stanowią trzy indeksy: rzeczowy, osobowy oraz indeks miejscowości. Pierwszy z nich, indeks rzeczowy (s. 107–126), zakłada podział według tzw. haseł wiodących, wynikających z tytułu pozycji bibliograficznej. Drugi z nich, indeks osób (s. 127–224), zawiera nazwiska budowniczych organów lub organmistrzów podejmujących się innych prac z instrumentami, m.in. ich remontów. W tym względzie autorka wprowadziła bardzo przydatną uwagę polegającą na zamieszczeniu nazwy miejscowości będącej siedzibą danego warsztatu. Natomiast trzeci indeks, miejscowości (s. 225–456), zawiera wszystkie miejscowości wymienione w opracowywanych publikacjach. Wykaz jest precyzyjniejszy w stosunku do podobnego zamieszczonego w I tomie *Polskiej bibliografii organów*. Za-

sadza się to na fakcie, że w przypadku wymienianych większych miast, np. Warszawy i Wrocławia, autorka dokonała także podziału wiadomości według miejsca lub wezwań poszczególnych kościołów, co ogromnie ułatwia zainteresowanym odszukanie właściwych informacji. W przypadku Warszawy pozwoliło to na wyodrębnienie wiadomości odnośnie do 99 miejsc, a w przypadku Wrocławia — do 97 miejsc. Numery zapisane w indeksach odsyłają do alfabetycznego wykazu pozycji bibliograficznych znajdujących się w pierwszej części publikacji. Ostatnią część stanowi wykaz pozycji poddanych kwerendzie (s. 457–478), wśród których autorka wymienia czasopisma, encyklopedie, książki autorskie, leksykony, maszynopisy (tzn. dokumentacje, ekspertyzy, programy prac konserwatorskich, projekty organów oraz prace dyplomowe), prace zbiorowe, przewodniki, publikacje okolicznościowe, serie wydawnicze i słowniki. Warto zaznaczyć, że wykaz dotyczy wyłącznie opisywanego tomu II.

Przedstawiona publikacja otrzymała fioletową okładkę zewnętrzną, a więc odmienną w stosunku do szaty kolorystycznej I tomu, który otrzymał kolor niebieski. W ten sposób różnica kolorystyczna w odniesieniu do okładek zewnętrznych zaprojektowanych przez o. Juliana M. Śmierciaka OFM pozwala lepiej rozemnić numer tomu dla każdego, kto sięga po niego na półkę.

Warto nadmienić, że z intencji autorki II tom *Polskiej bibliografii organów* poświęcony został prof. Jerzemu Gołosowi, jednemu z najbardziej zasłużonych badaczy–organologów w Polsce. W ten sposób autorka wydając dwa tomy swego dzieła, uhonorowała dwóch nestorów badań organologicznych w Polsce: ks. prof. Jana Chwałka (jemu poświęcony był I tom dzieła) i prof. Jerzego Gołosa.

Po kilkuletnim okresie korzystania z I tomu bibliografii nie ulega wątpliwości, że dzieło to ma bardzo ważne znaczenie praktyczne dla osób zajmujących się naukowo i hobbystycznie tematyką organów. Dlatego pozostaje jedynie z radością przyjąć zapowiedź autorki o rozpoczęciu prac nad kolejnym, trzecim już tomem *Polskiej bibliografii organów*.

GRZEGORZ POŹNIAK, *Katalog organów diecezji opolskiej, cz. II* (ZDziejów Kultury Chrześcijańskiej na Śląsku 86), Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego UO 2015, 264 s., ISBN 978-83-63950-60-6.

W 2014 r. ukazała się w Opolu pierwsza część *Katalogu organów diecezji opolskiej*, której autorem jest ks. dr. hab. Grzegorz Poźniak, prof. UO, kierownik Katedry Muzyki Kościelnej i Wychowania Muzycznego Wydziału Teologicznego UO w Opolu. W bieżącym roku ukazała się jego druga część, która zamyka do końca założony przez autora projekt opisanie organów w kościołach diecezji opolskiej w układzie dekanalnym. W pierwszej części *Katalogu* zostały opisane instrumenty 18 dekanatów, a więc obejmujący połowę diecezji. W drugiej części znalazły się opisy organów znajdujących się w kościołach kolejnych 18 dekanatów: Biała, Branice, Głucholazy, Gościęciny, Grodków, Kietrz, Krapkowice, Łany, Niemodlin, Nysa,

Strzelce Opolskie, Otmuchów, Ozimek, Pietrowice Wielkie, Prudnik, Racibórz, Skoroszyce i Tworków. W II części *Katalogu* znalazły się także uzupełnienia odnośnie do dwóch parafii, których instrumenty zostały już opisane w I części *Katalogu*. Dotyczy to Zdieszowic (dekanat Leśnica) oraz Golczowic (dekanat Głogówek).

Opis poszczególnych organów jest zgodny ze schematem przyjętym w pierwszej części opisywanego *Katalogu* i składa się one z czterech ważnych elementów. Pierwszy z nich to podstawowe informacje o świątyni i jej historii, co często odzwierciedla kontekst historii danego instrumentu. Drugim elementem opisu są informacje dotyczące historii konkretnych organów, a więc podany jest ich budowniczy i rok budowy oraz podstawowe informacje dotyczące wielkości organów, co wyraża się w określeniu ilości głosów i sekcji brzmieniowych. Trzecim elementem opisu są wiadomości odnoszące się do istniejącej dokumentacji w postaci kart ewidencyjnych funkcjonujących w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków (WUOZ) w Opolu. Czwartym elementem opisu organów są szczegółowe informacje znamionujące każdy z opisywanych instrumentów. W ich skład wchodzi najpierw określenie formy prospektu, rodzaju traktury i konstrukcji wiatrownic, a także informacje o umiejscowieniu stołu gry i rodzaju rezerwuaru powietrza. Oprócz tego bardzo ważnym elementem jest przedstawiona dokładnie w formie tabelki dyspozycja organów oraz pozostałe informacje dotyczące stałych kombinacji, łączników, włączników ręcznych i innych dodatkowych elementów obecnych w stole gry wraz z opisem ewentualnych tabliczek znamionowych występujących w przypadku niektórych instrumentów.

Dopełnieniem katalogu są zamieszczone w nim dwa indeksy. Pierwszy z nich dotyczy organmistrzów i firm organmistrzowskich wymienionych w II części opisywanego katalogu, a drugi zawiera spis wymienionych miejscowości.

Zewnątrz strona publikacji, a więc okładka wraz z jej układem graficznym, nawiązuje do zewnętrznej strony I części i stanowi jej odwrotność w układzie kolorystycznym.

Dzięki dwuczęściowemu *Katalogowi organów diecezji opolskiej* autorstwa ks. G. Poźniaka, diecezja opolska jest drugą diecezją w Polsce, po diecezji radomskiej, która doczekała się opracowania i wydania bazy danych o organach znajdujących się we wszystkich świątyniach diecezji. Tym samym potencjalni autorzy publikacji poświęconych historii parafii i kościołów z terenu diecezji opolskiej otrzymują do ręki cenne źródło, z którego mogą czerpać podstawowe informacje o organach znajdujących się w poszczególnych parafiach i kościołach. Są one podane w sposób uporządkowany i kompetentny.

Cennym dopełnieniem ukończonego katalogu są nagrania 14 woluminów płyt CD wydanych w serii *Organy Śląska Opolskiego* zawierających muzykę organową nagrań na wielu opisanych w *Katalogu* instrumentach. Jej wykonawcami są polscy i zagraniczni artyści.

Warto nadmienić, że ukończony *Katalog organów diecezji opolskiej* nie zawiera zasadniczo dokumentacji fotograficznej, a jedynie fotografie bardzo charakterystycznych elementów zachowanych w niektórych instrumentach. Jest to działanie celowe autora ze względu na zamysł opracowania albumu bogatego w dokumentację fotograficzną, a dotyczącego instrumentów poszczególnych miast i dekanatów, który otrzymają nazwę *Krajobrazu organowego*. Dzieło to jest zaplanowane wstępnie na około 30–35 tomów pokrywających się z ilością dekanatów diecezji opolskiej.

ANDRZEJ MIKOŁAJ SZADEJKO, *Styl i interpretacja w utworach organowych Friedricha Christiana Mohrheima (1719?–1780) i Johanna Gottfrieda Mühela (1728–1788). Zagadnienia wykonawcze i stylistyczne muzyki organowej w regionie południowego Bałtyku w osiemnastym wieku*, Gdańsk: Akademia Muzyczna im. Stanisława Moniuszki 2010, 310 s., płyta CD, ISBN 987-83-925967-6-9.

Andrzej M. Szadejko jest muzykiem, organistą, dyrygentem, śpiewakiem i kompozytorem związanym z Akademią Muzyczną w Gdańsku (adiunkt w Katedrze Muzyki Kościelnej). Będąc nauczycielem akademickim i koncertującym organistą, w naturalny sposób zajmuje się badaniami nad interpretacją muzyki organowej. Owocem jego dociekań w tym względzie jest właśnie prezentowana publikacja poświęcona interpretacji muzyki dwóch, stosunkowo mało znanych na płaszczyźnie muzykologicznej, XVIII-wiecznych organistów i kompozytorów, uczniów Jana Sebastiana Bacha: działającego w Gdańsku Friedricha Christiana Mohrheima oraz Johanna Gottfrieda Mühela działającego w Rydze.

Autor osadza szczegółowe kwestie interpretacji kompozycji wspomnianych muzyków w kontekście historyczno-kulturowym epoki, w wymiarach zarówno ówczesnej estetyki wykonawczej i bogatego życia muzycznego, jak i w wymiarze ówczesnego budownictwa organowego.

Drugim istotnym elementem publikacji jest opis życia i twórczości obu kompozytorów. Autor przedstawia nie tylko biogramy każdego z nich oraz drogę rozwoju w dziedzinie twórczości muzycznej, ale opisuje także krótko stan badań nad ich dorobkiem. Z punktu widzenia muzykologicznego właśnie ta część publikacji wydaje się już wyjątkowo ciekawa i pożądana wobec niewielkiej ilości opracowań dotyczących omawianych kompozytorów, a w szczególności w odniesieniu do osoby Johanna Gottfrieda Mühela.

W dalszej części dzieła autor omawia już szczegółowe zagadnienia dotyczące analizy interpretacji ich utworów. Wśród pierwszych zagadnień w tym względzie znalazła się kwestia rejestracji. Jest ona omówiona na tle uwag teoretyków XVII i XVIII w., którzy wypowiadali się w kwestiach rejestracji utworów organowych wykonywanych na instrumentach z epoki. Wśród nich znaleźli się: J. Mathessohn, G. Silbermann, G.F. Kaufmann oraz D.M. Gronau. Następnie w osobnych rozdziałach podejmuje się autor analizy i interpretacji utworów organowych F.Ch. Mohrheima oraz J.G. Mühela. Oddzielne potraktowanie każdego z omawianych twór-

ców zasadza się na odmiennych kompozycjach, jakie tworzyli. I tak w przypadku kompozycji Friedricha Christiana Mohrheima autor analizuje jego preludia chorałowe oraz tria organowe, a więc typowe XVIII-wieczne formy muzyki organowej. Z kolei w odniesieniu do kompozycji Johanna Gottfrieda Mütthela autor omawia jego fantazje organowe, jedną *Fugenfantasie C-dur* oraz jeden utwór bez tytułu (pedałowy) w C-dur. W przypadku trio organowych Mohrheima oraz fantazji Mütthela autor wyjątkowo szczegółowo omawia kwestie ich możliwej rejestracji. Podsumowaniem są *Uwagi końcowe*, w których Andrzej M. Szadejko zbiera w całość to wszystko, co charakteryzuje stylistykę kompozycji obu omawianych kompozytorów. Ta właśnie część publikacji wydaje się najbardziej interesująca i przydatna dla wykonawców XVIII-wiecznej muzyki organowej.

Omawiana publikacja zawiera także sześć dodatków. Znalazły się w nich wykazy dzieł F.Ch. Mohrheima, krótka charakterystyka budownictwa organowego w Gdańsku w XVIII w. wraz z jego kalendarium. Podobnie zamieszczono w dalszej części wykaz dzieł J.G. Mütthela, krótką charakterystykę budownictwa organowego na Łotwie i w Rydze oraz oryginalny kontrakt na budowę organów w kościele św. Piotra w Rydze. Dopełnieniem publikacji są bibliografia, spis tabel oraz indeks nazwisk i miejsc.

Do omawianej publikacji dołączony jest dwupłytowy album CD zawierający nagrania omawianych w publikacji kompozycji F.Ch. Mohrheima i J.G. Mütthela w wykonaniu samego autora — Andrzeja Mikołaja Szadejki. Jak określa to sam autor we wstępie do pracy, to właśnie prace związane z nagraniem kompozycji wspomnianych muzyków stały się źródłem inspiracji dla napisania omawianego dzieła. Dzięki podjętej inicjatywie niektóre utwory zostały po raz pierwszy przywrócone do ponownego obiegu muzycznego od czasów współczesnych kompozytorom. Dzięki wydawnictwu płytowemu osoby zainteresowane mogą połączyć teoretyczne rozważania nad kształtem stylu i interpretacji z wnikliwym odbiorem prezentowanej muzyki.

GRZEGORZ POŹNIAK, *Opolski krajobraz organowy*, Opole: Diecezjalny Instytut Muzyki Kościelnej 2015, 95 s., ISBN 978-83-7342-474-6.

Wydanie publikacji w formie albumu jest konsekwencją wcześniejszego wydania dwutomowego dzieła *Katalog organów diecezji opolskiej* (część I, Opole 2014; część II, Opole 2015), którego autorem jest także ks. Grzegorz Poźniak. *Opolski krajobraz organowy* jest dziełem unikatowym, przedstawiającym organy kościołów miasta Opole (wybudowane do 1945 r.), które zostały wcześniej opisane we wspomnianym *Katalogu*. Omawiana publikacja ukazała się w ramach projektu współfinansowanego przez Urząd Miasta Opola. I taki też jest zamysł autora, aby poszczególne tomy zaplanowanego *Krajobrazu organowego* były wydawane przy współudziale władzy terytorialnej jako świadectwo wspólnej troski o dziedzictwo śląskiej kultury, której częścią jest przecież budownictwo organowe.

Cennym wprowadzeniem do wydanego albumu jest nakreślony w autorskim tekście (*Od Autora*) rys historii budownictwa organowego w Opolu, który sięga XV w.

Najważniejszą częścią opisywanej publikacji jest prezentacja poszczególnych organów wraz z zamieszczoną dokumentacją fotograficzną. Album zawiera opisy 14 instrumentów zbudowanych do 1945 r., znajdujących się w kościołach Opolu. Prezentacja instrumentów rozpoczyna się opisem organów katedralnych, które są jednym z najciekawszych instrumentów miasta. W aneksie pracy znajdują się dodatkowo opisy 3 instrumentów wybudowanych lub translokowanych w późniejszym czasie. Opis każdego z instrumentów rozpoczyna się od przedstawienia jego historii w kontekście dziejów parafii i kościoła. W dalszej części zawiera on informacje zamieszczone już we wspomnianym *Katalogu*, jak wielkość instrumentu wyrażona w ilości sekcji i głosów, określenie rodzaju i stylu prospektu, a także rodzaju traktury oraz wiatrownic, opis umiejscowienia stołu gry i określenie rodzaju miechów, a w końcu dokładne przedstawienie dyspozycji organów (w formie tabelki) wraz z wyliczeniem łączników, kombinacji, włączników ręcznych i nożnych. Dodatkowo zostały nadmienione tabliczki i napisy zachowane w stołach gry. Bardzo ważnym elementem przedstawiającym każdy z instrumentów jest wspomniana bogata dokumentacja fotograficzna autorstwa Estery Baksik. Składa się na nią zewnętrzny widok kościoła, co ułatwia czytelnikowi skojarzenie kościoła z instrumentem, a także wizerunek prospektu organowego, stołu gry i innych charakterystycznych dla danego instrumentu elementów. Wszystkie fotografie zamieszczone w publikacji są fotografiami kolorowymi wykonanymi w wysokiej rozdzielczości.

Na szczególną uwagę w omawianej pozycji zasługuje bogata i kunsztowna szata graficzna, skorelowana kolorystycznie z zamieszczonymi fotografiami, oraz sztywna okładka, która pozwala odnieść pozytywne wrażenie dobrze przygotowanego albumu.

Wydany i opisany powyżej album jest dobrym wzorem dla opracowania kolejnych tomów *Krajobrazu organowego*, ukazujących instrumentarium kolejnych miast i dekanatów diecezji opolskiej zgodnie z założonym planem wydawniczym Diecezjalnego Instytutu Muzyki Kościelnej w Opolu.

PIOTR KULITA, *Muzyka w sakramentach inicjacji chrześcijańskiej po Soborze Watykańskim II na podstawie obrzędów w języku polskim*, Lublin: Wydawnictwo „Polihymnia” 2015, 338 s., ISBN 978-83-7847-254-4.

Publikacja ks. Piotra Kulity (kapłana diecezji sandomierskiej, absolwenta Instytutu Muzykologii KUL) wpisuje się w szereg publikacji w języku polskim, które omawiają kwestie muzyki liturgicznej w dobie posoborowej. Poświęcona jest ona śpiewom obecnym w liturgii sakramentów inicjacji chrześcijańskiej, a więc chrztu świętego, bierzmowania oraz w obrzędzie Komunii św. poza Mszą św. Podstawowym źródłem opracowania była analiza śpiewów zamieszczonych w księgach obrzę-

dowych. Wydana publikacja jest owocem obronionej dysertacji doktorskiej napisanej pod kierunkiem ks. prof. dr. hab. Ireneusza Pawlaka.

Na dzieło ks. P. Kulity składają się cztery rozdziały. Pierwszy z nich jest rodzajem tła i ukazuje zarys historii obrzędów inicjacji chrześcijańskiej. Najpierw opisuje on teologiczne, liturgiczne i muzyczne aspekty inicjacji chrześcijańskiej od początku Kościoła do Soboru Watykańskiego II, by w drugiej części rozdziału przedstawić księgi liturgiczne i kształt obrzędów inicjacji chrześcijańskiej w dobie posoborowej (chrzest dzieci, bierzmowanie, chrześcijańskie wtajemniczenie dorosłych oraz Komunia św. poza Mszą św.).

Kolejne rozdziały omawiają szczegółowo śpiewy trzech obrzędów inicjacji chrześcijańskiej. I tak w rozdziale drugim opisane zostały śpiewy obrzędów chrztu, w trzecim — bierzmowania, a w czwartym — śpiewy obrzędu Komunii św. poza Mszą św. Śpiewy każdego z omówionych obrzędów zostały zanalizowane według identycznego schematu. Najpierw zostały omówione śpiewy zespolone z tekstami biblijnymi (m.in. psalmy, kantyki, parafrazy tekstów biblijnych), następnie śpiewy związane z tekstami liturgicznymi (hymny, śpiewy litanijne, aklamacje, antyfony), by wreszcie omówić śpiewy zawierające teksty zaczerpnięte z innych źródeł (pieśni, a nawet piosenki religijne). Wszystkie one zostały bardzo precyzyjnie określone pod względem formy i stylu muzycznego oraz ich duszpasterskiego wykorzystania, co zostało wyartykułowane m.in. w podsumowaniu każdego z rozdziałów. Owe duszpasterskie wskazania, jak zaznacza sam autor we wstępie pracy, mają za zadanie zrealizować podstawowe założenia soborowej reformy liturgicznej, a więc pomóc wiernym, uczestnikom celebrowanych liturgii przeżyć je w sposób pełny, świadomy i czynny (por. KL 14).

Prezentowana publikacja jest dziełem niespotykanym do tej pory w polskiej literaturze teologiczno-muzykologicznej, która w sposób całościowy i dogłębny opisywałaby zagadnienie muzycznego oblicza sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Można ją zatem traktować jako pomoc do konsekwentnego wprowadzenia w życie soborowej reformy liturgicznej odnośnie do właściwego kształtowania liturgii sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego.

GRZEGORZ POŹNIAK, PIOTR TARLINSKI (red.), *Śląskie organy IV. Materiały z konferencji organoznawczej zorganizowanej przez Katedrę Muzyki Kościelnej i Wychowania Muzycznego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego oraz Diecezjalny Instytut Muzyki Kościelnej w dniu 18 marca 2015* (Sympozja 87), Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego UO 2015, 317 s., ISBN 978-83-63950-57-6.

Wymieniona publikacja jest owocem IV konferencji organoznawczej organizowanej cyklicznie co dwa lata na Wydziale Teologicznym UO w Opolu. Ich organizacja następuje wymiennie z podobnymi konferencjami organizowanymi przez Katedrę Organów i Muzyki Kościelnej Akademii Muzycznej w Katowicach.

Podstawowym zadaniem organizowanych konferencji jest wymiana informacji na temat aktualnie prowadzonych badań na śląską tradycją budownictwa organowego. Tak było również w przypadku konferencji zorganizowanej w dniu 18 marca 2015 r. Złożyły się na nią trzy sesje, w czasie których wygłoszono kilkanaście referatów poświęconych zagadnieniom historycznym i organmistrzowskim. Omawiana publikacja zawiera materiały wspomnianej konferencji, a więc teksty wygłoszonych referatów według kolejności ich wygłaszania. Wydany tom materiałów zawiera trzy dodatkowe artykuły, których zamieszczenie jest cennym ubogaceniem poruszanych w ramach marcowej konferencji zagadnień. Oto autorzy referatów oraz tematy ich wystąpień: M. DUŻNIAK, *Z dziejów organów kościoła Matki Boskiej Bolesnej w Rybniku*; W.J. BRYLLA, *Budowniczość organów związani z Górnym Śląskiem. Wybrane postaci i firmy*; P. TARLINSKI, *Literatura na organy z lat 1850–1920 zachowana w kościołach na Śląsku Opolskim*; G. POŹNIAK, *Wilhelm Osburg (1859–1929) — opinia rzeczoznawcy o organach Paula Berschdorfa w Wierzchu*; F. KOENIG, *Tematyka związana z organami i muzyką organową w publikacjach wrocławskiego czasopisma cecylińskiego „Cäcilia” — roczniki I–XXXI (1893–1923) oraz XLII–XLIV (1935–1937)*; J. GEMBALSKI, *Organy kościoła św. Antoniego w Rybniku. Historia i teraźniejszość*; A. PRASAŁ, *Działalność organmistrzowska rodziny Englerów w Oleśnicy Śląskiej*; G. CZURLOK, *Organy w Prudniku — varietas in parvulo oppido*; S. PIELCZYK, *Organmistrzostwo — teoria a praktyka. Wybrane przykłady instrumentów śląskich oraz zbiorów Muzeum Organów Śląskich w Akademii Muzycznej w Katowicach*; J. KUKLA, *Estetyka brzmieniowa organów firmy „Gebrüder Rieger” z początku XX wieku w świetle realizacji projektu organów dla kościoła św. Mikołaja w Bielsku (Bielsko-Biała)*; B.A. TABISZ, *Organy firmy „Schlag & Söhne” w kościele pw. św. Stanisława Kostki w Jordanowie Śląskim*; P. DĘBSKI, *XVIII-wieczne organy Johanna Heinricha Meinerta w kościele pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Jeleniej Górze-Sobieszowie*; K. KUPCZYK, G. POŹNIAK, *Organy w dekanacie Racibórz*; F. KOENIG, *Katalogi śląskich fabryk organów z II połowy XIX i I połowy XX w. oraz współczesne próby tworzenia wykazów instrumentów firm działających na Śląsku do 1945 r.*; A. RAK, *XV-wieczne tabulatory organowe z dominikańskiego klasztoru św. Wojciecha we Wrocławiu*. W zakończeniu każdego z artykułów zamieszczone zostało streszczenie w języku obcym. Niektóre z zamieszczonych tekstów zostały ubogacone dokumentacją fotograficzną lub kopiami dokumentów archiwalnych. W zakończeniu publikacji znajduje się indeks organmistrzów i firm organmistrzowskich.

Wydany kolejny tom *Śląskich organów* stanowi w oczach jego redaktorów zachętę dla grona badaczy śląskiej kultury muzycznej i osób zainteresowanych organami do podjęcia dalszych, pogłębionych badań nad śląską tradycją budownictwa organowego i prezentowania zdobytych wiadomości w ramach zapowiadanych, kolejnych konferencji organologicznych.

Ks. Franciszek Koenig

HIERONIM CHAMSKI, MIROSŁAW WYSZOGRODZKI SDB (opr.), *Tobie Panie zaufałem. Akompaniamenty*, Płock: Wydawnictwo „Hejnał” 2015, 222 s., ISMN 979-0-801-501-31-8.

W tym roku ukazała się nowa pozycja muzyczna pt. *Tobie Panie zaufałem*, zawierająca zbiór pieśni przeznaczonych do wykonywania podczas pogrzebu. Podtytuł — *Akompaniamenty* — precyzuje zawartość treściową publikacji. Jej opracowania podjęło się dwóch kapłanów: ks. Hieronim Chamski — znany pedagog, muzyk, kompozytor i wydawca, oraz ks. Mirosław Wyszogrodzki — salezjanin, nauczyciel organoznawstwa, chorału gregoriańskiego, a także akompaniamentu liturgicznego w Salezjańskich Szkołach Muzycznych w Lutomiersku, który dodał niektóre pieśni i napisał akompaniamenty do większości propozycji. Publikacja liczy 222 strony i jest owocem działalności Wydawnictwa „Hejnał” z Płocka, które specjalizuje się w produkcji materiałów muzycznych (partytury, śpiewniki).

Recenzowane dzieło nawiązuje do publikacji ks. Chamskiego w formie książkowej z 2005 r. pt. *Tobie Panie zaufałem. Pogrzeb chrześcijański*. Obecna wersja tamtej pozycji książkowej została wydana w większym formacie (A 4) i wzbogacona o nowe pieśni oraz o opracowane harmonizacje. Niniejszą publikację tworzą trzy części: *Liturgia pogrzebu* (s. 5–56), zbiór *Pieśni w układzie alfabetycznym* (s. 57–171) oraz *Pieśni chóralne* (s. 173–217). Całość poprzedza jednostronicowy *Wstęp* (s. 3), a wieńczy *Spis treści* (s. 219) i *Spis alfabetyczny* — najpierw pieśni jedno głosowych, a potem chóralnych (s. 219–222).

Repertuar pieśni jednogłosowych w recenzowanej publikacji jest dość szeroki — obejmuje siedemdziesiąt osiem propozycji. Wśród nich są utwory tradycyjne, podejmujące tematykę miłosierdzia i przebaczenia (*Bądź mi litościw; Racz wiekuiszte*), pokuty i skruchy (*Kochajmy Pana; Podaruj mi, Panie*), nieba i królestwa niebieskiego (*Bóg nad swym ludem zmiłował się*), ufności w trudnych doświadczeniach (*Być bliżej Ciebie chcę; Do Ciebie z serca wołamy*), zmartwychwstania (*Chrystus zmartwychwstan jest; Ja wierzę, że zmartwychwstanę; Zwycięzca śmierci*) czy też dobroci Boga (*O Panie, tyś moim Pasterzem*). Są także pieśni poruszające problematykę śmierci (*Mój Odkupiciel; Na wieczny sen*) oraz o treści maryjnej (*Królowo nasza; Pełna świętości; Salve Regina*). W opracowaniu nie brakuje również pieśni współczesnych (*Jezu, Tyś drogą; Jezu ufam Tobie; Życie przemija*). Organiści bez problemu skompletują repertuar utworów na różne okresy liturgiczne oraz na poszczególne części Mszy pogrzebowej. W tej części dzieła jest też kilka pieśni solowych (*O Panie, co losy ludzkości; O Władco świata*).

Zbiór jednogłosowych pieśni na liturgie pogrzebowe uzupełnia część druga dzieła, zawierająca pieśni dla chórów. Ta partia publikacji ks. Chamskiego i ks. Wyszogrodzkiego liczy dwadzieścia cztery propozycje, w tym jedną Mszę żałobną. Są to głównie śpiewy na trzy głosy równe.

Do plusów prezentowanego dzieła można zaliczyć: prostotę zaproponowanych przez ks. Wyszogrodzkiego akompaniamentów oraz fakt, że tonacje niektórych pieś-

ni zostały nieco obniżone (np. *Witaj Królowo; Ja wierzę, że zmartwychwstanę*). Być może ułatwi to zaangażowanie się w śpiew szerszej grupy wiernych, zwłaszcza mężczyzn. Oprócz tego należy zwrócić uwagę na właściwy format publikacji ułatwiający przejrzystą edycję tekstów i nut (A 4) oraz praktyczną, sztywną okładkę laminowaną w wersji spiralnej. Przydatny jest także dla użytkownika alfabetyczny układ pieśni, umożliwiający szybkie znalezienie utworu bez konieczności sięgania do *Spisu treści*. Należy pogratulować autorom troski o dalszy rozwój wydanego dzieła. Świadczy o tym zachęta do współpracy wyrażona we *Wstępie* (s. 3) oraz podane tam dane adresowe. Osoby chętne — o czym informuje *Uwaga 2* (s. 222) — mają również możliwość zamówienia, za opłatą, partytur w dowolnej tonacji.

Niestety, recenzowana pozycja ma też swoje minusy. W pierwszej kolejności należy zauważyć pewne braki. Pierwsza uwaga dotyczy układu publikacji. Dla większej jasności powinna ona składać się z rozdziałów o następujących tytułach: *Oficjum za zmarłych, Pogrzeb chrześcijański, Procesja w dniu zadusznym, Pieśni jednogłosowe, Pieśni chóralne*. Szkoda, że nie wszędzie podano alternatywne wersje: *mu* oraz *jej* w pieśniach (np. *Wieczny odpoczynek*, zob. s. 29 i 59 albo w pieśni *Dobry Jezu* — s. 79). W liturgii pogrzebu proponowanej przez niniejsze opracowanie brak jest choćby jednej z wersji śpiewów przewidzianych przez *Obrzęd pogrzebu* wykonywanych przy pochówku dziecka, które — co ważne — od strony treściowej są nieco inne w porównaniu z tekstami przy pogrzebie dorosłego. Teraz parę słów o brakach edytorskich: niektóre słowa nie mają znaków diakrytycznych (np. s. 8, 9, 18), w antyfonach jutrzni i niesporów oraz w tekstach responsoriów, antyfony *Pieśni Zachariasza* (s. 11) i *Pieśni Maryi* (s. 20) nie ma asterysków i ukośników, w niektórych miejscach brakuje spacji (s. 7, 18, 19, 21, 25, 75, 81, 95, 96, 97, 100, 112, 125, 148, 204, 207, 219), przy cytowaniu, rozpoczynając zdanie, używany jest błędnie górny a nie dolny, cudzysłów (np. s. 7, 35), teksty oracji nie zostały odpowiednio wyjustowane (zob. s. 46, 51, 56), w metryczkach melodii psalmów responsoryjnych brakuje podania ich autorów, (fakt ten dziwi, skoro ich ustalenie nie wymaga wielkiego wysiłku, np. melodia nr 4 ze s. 35 jest autorstwa ks. I. Pawlaka. Zob. *Zwycięzca śmierci. Teksty liturgiczne i komentarz na Wielki Tydzień i Oktawę Wielkanocy*, Opole 1998², s. 163–164), ujednolicenia domaga się sposób zapisu przynależności zakonnej niektórych autorów, bowiem raz użyte skróty zakonów są oddzielone od nazwiska przecinkiem (np. s. 3, 139, 141, 145, 148), innym razem zaś nie są (np. s. 5, 152, 170). Do listy pieśni jednogłosowych mogłyby być — po uzyskaniu zgody — dołączone takie, które są znane z innych zbiorów, np. *Dziś moja duszę* oraz *Nasze plany i nadzieje* (obie pieśni znajdują się w XLI wydaniu *Śpiewnika kościelnego* ks. J. Siedleckiego), *Miły Jezu* (ze zbioru A. Chlondowskiego, *Pieśni i msze za dusze zmarłych*), *Tobie ja żyję* (pieśń tę zawiera *Śpiewnik liturgiczny*, Lublin 1991), *Tylko w Bogu — Psalm 62* (kompozycja o. D. Kusza OP ze zbioru pt. *Pieśń o nadziei — śpiewnik* z 2006 r., s. 29). Wśród dwóch proponowanych wersji pieśni *Duszo Chrystusowa* (s. 80–81) zabrakło jeszcze jednej znanej melodii — autorstwa S. Stuligrosza.

Uważna analiza tekstów ujawniła także różne błędy: literowe — s. 33, 42, 55, 63, 64, 68, 75, 84, 88, 108, 111, 114, 149, 150, 152, 155, 158, 162, 168, 182, 220; edytorskie — (na s. 207 i 208 podano błędną numerację stronic na górze, nie zaś na dole — 184 i 185), niepotrzebnie zastosowano spację po otwarciu i przed zamknięciem nawiasów (np. s. 34, 59); drobne błędy w zapisie nutowym — w śpiewie na wejście (s. 29) w drugim takcie drugiego systemu jest podwójna pauza ósemkowa (powinna być jedna), niektóre słowa opcjonalne nie zostały zapisane italiikiem (wyrażenie „naszej siostry” na s. 46 lub słowa „nią” i „ją” na s. 76), przestawienia (s. 56), stosowanie skrótu słowa refren w formie *refr.* (s. 85), podczas gdy ogólnie używany jest skrót *ref.*; interpunkcyjne — w metryczkach pieśni oraz samych ich tekstach (s. 5, 7, 8, 9, 10, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 25, 30, 35, 47, 56, 58, 62, 63, 64, 68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 79, 82, 85, 86, 88, 90, 92, 94, 95, 100, 108, 113, 116, 119, 124, 125, 126, 132, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 147, 148, 149, 168, 192, 196, 207, 209, 210); w pisowni słów wielką literą (s. 6, 8, 20, 21, 37, 67, 82, 88,) i małą (s. 8, 12, 13, 25, 34, 39, 74, 136). Dostrzeżono również niewielkie opuszczenia: w zdaniach (s. 3, 22, 62, 70, 210) czy też w tytule: *Psalm 90 (89)* na s. 7 podano wersy: „1–6” (powinno być „1–16”).

Niestety, to nie koniec uwag. Niezrozumiałe są ingerencje autorów w teksty zatwierdzone przez Kongregację ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów, pochodzące z *Liturgii godzin* oraz *Obrzędu pogrzebu*. Zmiany (dotyczą użycia innych słów) widać w: hymnach (z jutrzni tych zmian jest pięć, w tekście nieszpornym — jedna), pierwszej prośbie jutrzni (jedna różnica), drugiej antyfonie w niesporach (jedna zmiana); w *Pieśni Maryi* (jedna zmiana), czwartej prośbie niesporów. Niestety, także oracje końcowe jutrzni i niesporów nie są w wersji oryginalnej i nie pochodzą z tekstów *Liturgii godzin*. Zostały zaczerpnięte z *Obrzędu pogrzebu*, Katowice 1998² (s. 192), ale ich zakończenie proponowane przez ks. Chamskiego i ks. Wyszogrodzkiego jest niepoprawne. Również tekst Ps 51 z recenzowanego zbioru w jednym miejscu różni się od tekstu z *Obrzędu pogrzebu* (w trzeciej zwrotce jest użyte słowo „swoją”, powinno być „moją”). Wskazane różnice, choć niewielkie, są, być może, niedopatrzaniem autorów. Z całą pewnością nie pomogą one w modlitwie wspólnotowej, w którą będzie zaangażowany organista i np. osoby korzystające z brewiarza. Pewne zmiany można dostrzec również w pieśniach: *Boże, w dobroci* — s. 69 (zwrotka trzecia jest nieco inna od przyjętych) oraz *Złącz, Panie, miłujących Cię* — s. 164 (zwrotka druga ma inne słowa). Nieco inne, od ogólnie znanych i używanych, są oracje końcowe w modlitwie *Anioł Pański* (s. 59). Należy mieć nadzieję, że wskazane wady przy następnym wydaniu recenzowanej publikacji zostaną usunięte.

Nie ulega jednak wątpliwości, że prezentowana pozycja zasługuje na uwagę. Trzeba docenić trud pracy ks. Hieronima Chamskiego i ks. Mirosława Wyszogrodzkiego za opracowanie pieśni zebranych w publikacji pt. *Tobie Panie zaufałem. Akompaniamenty*, bowiem wypełnia ona lukę w dziedzinie opracowań dla organistów

w zakresie kościelnego śpiewu funeralnego. Być może z czasem stanie się także oficjalnym zbiorem o charakterze ogólnopolskim (obecne wydanie posiada imprimatur — najprawdopodobniej — Komisji Diecezjalnej ds. Muzyki w Płocku). Pozytywnie należy polecić wszystkim organistom i amatorom muzyki sakralnej.

Ks. Piotr Szlufik SDB

MIROSLAW WYSZOGRODZKI SDB (wybór i opr.), *Śpiewy religijne. Towarzystwa organowe*, Płock: Wydawnictwo „Hejnał” 2015, 417 [3] s., ISMN M-979-0-801501-23-3.

Niemalży wkład w tworzenie kościelnej i liturgicznej kultury muzycznej naszego kraju mieli — i nadal starają się mieć — przedstawiciele Towarzystwa Św. Franciszka Salezego (salezianie). Jednym z aktywnych obecnie muzyków jest salezjanin pracujący w Salezjańskiej Ogólnokształcącej Szkole Muzycznej II Stopnia w Lutomiersku — ks. Mirosław Wyszogrodzki. Do jego dorobku (publikacje wydane we współpracy z ks. H. Chamskim, pieśni religijne, materiały liturgiczne) dołączyła kolejna pozycja książkowa wydana w 2015 r. pt. *Śpiewy religijne. Towarzystwa organowe*. Wspomniane dzieło liczy czterysta dwadzieścia stron i zostało wydane przez Wydawnictwo „Hejnał” z Płocka.

Prezentowany zbiór zawiera pieśni liturgiczne i piosenki religijne. Prócz tekstu każda z nich posiada propozycję towarzyszenia organowego (akompaniamentu) opracowaną przez Autora. Publikacja ma przejrzysty układ. Tworzą ją: *Słowo wstępne* (s. 3), którego autorem jest ks. Zbigniew Malinowski — muzyk, kompozytor, nauczyciel Salezjańskiej Szkoły Muzycznej w Lutomiersku, piętnaście bloków zawierających pieśni uszeregowanych w kluczu roku liturgicznego (s. 5–408), *Spis rzeczowy* (s. 409–413) i *Spis alfabetyczny* (s. 413–417).

Najobszerniejszą część zbioru stanowi piętnaście bloków zawierających trzysta sześćdziesiąt jeden pieśni i piosenek religijnych ułożonych według następującego porządku: *Śpiewy na okres zwykły* (78 propozycji), *Śpiewy na przygotowanie darów* (16 propozycji, w tym dwie w dwóch wersjach), *Śpiewy na komunię* (45 propozycji, także dwie w dwóch wersjach), *Śpiewy uwielbienia* (58 pieśni), *Śpiewy na Adwent* (13 propozycji), *Śpiewy na Boże Narodzenie* (jedna pieśń), *Śpiewy pokutne i pasyjne* (18 śpiewów pokutnych i 20 pasyjnych), *Śpiewy wielkanocne* (5 propozycji), *Śpiewy do Ducha Świętego* (8 pieśni), *Śpiewy do Boga w Trójcy Jedynej* (5 pieśni), *Śpiewy do Najśw. Serca Pana Jezusa* (6 propozycji), *Śpiewy o Miłosierdziu Bożym* (19 propozycji), *Śpiewy maryjne* (43 pieśni i piosenki), *Śpiewy ku czci świętych i błogostawionych* (11 propozycji ku czci: św. Anny, św. Jana Chrzciciela, św. Jana Bosko, św. Cecylii, św. Jana Pawła II i św. Rocha). Zbiór zamyka część pt. *Śpiewy okolicznościowe* przeznaczone na ślub katolicki (4 propozycje) oraz pieśni funeralne *O przemijaniu i wieczności* (11 pieśni i piosenek).

Dzieło zostało wydane estetycznie, posiada wygodny, przejrzysty pionowy format (A4) i sztywną okładkę. Utwory są umieszczone tak, aby wykonawca nie musiał

podczas gry i śpiewu przewracać kartek. Repertuar zbioru ks. Wyszogrodzkiego jest bogaty. Składa się — przede wszystkim — ze znanych pieśni liturgicznych o tematyce trynitarnej, chrystologicznej, eucharystycznej, maryjnej. Są to śpiewy zarówno tradycyjne (choć jest ich niewiele), np. *Jezu, Jezu, do mnie przyjdź* (s. 121) lub *Wypatrujcie tęsknie* (s. 229), jak i tworzone przez współczesnych polskich autorów (np. bp J. Zawitkowski, ks. W. Kądziała, ks. Z. Malinowski). W zbiorze są również piosenki religijne dla dzieci lub przeznaczone na okolicznościowe wydarzenia, spotkania modlitewne i katechetyczne.

Publikacja, oprócz wspomnianych pozytywów, ma również niewielkie defekty — braki i błędy. Do braków prezentowanego zbioru można zaliczyć to, że pozycja książkowa nie ma choćby jednej wstążkowej zakładki; zaproponowane towarzyszenia organowe w większości przypadków nie posiadają wstępów i zakończeń; niektóre propozycje nie mają metryczki z danymi o autorze tekstu i muzyki, choć ustalenie tych szczegółów nie powinno wymagać od autora szczególnej trudności (np. pieśń *Witaj, krzyżu zwycięski* s. 273 — jest tekstem brewiarzowym do muzyki ks. I. Pawlaka). Szkoda też, że nie oddzielono — tworząc dwie części zbioru — pieśni liturgicznych od piosenek, które nie powinny być stosowane w liturgii, a raczej są przeznaczone na spotkania w grupach duszpasterskich, momenty modlitwy czy na czas pielgrzymki lub katechezy.

Wśród dostrzeżonych błędów w tekstach należy zaliczyć: pomyłki literowe (s. 273, 294, 368, 412), błędy typograficzno-interpunkcyjne (s. 135, 283), opuszczenia (s. 281), błąd w tonacji fragmentu pieśni, który poprawił wydawca poprzez naklejenie prawidłowej wersji (s. 94–95). W metryczkach pieśni pojawiają się błędy interpunkcyjne oraz — gdzie indziej — źle zastosowane skróty, np. „niedź” = niedziela (s. 229), „Ps.” lub „PS.” = Psalm (s. 200, 412), „Refr.” = refren (s. 89); miejscami zmieniono nazwisko autorów, np. J. Akensimas (s. 382), powinno być J. Akepsimas. W jednym z tytułów zastosowano odnośnik (*), ale nie wyjaśniono jego znaczenia (s. 387).

Recenzowana pozycja książkowa ks. Mirosława Wyszogrodzkiego pt. *Śpiewy religijne. Towarzystwa organowe* z pewnością zainteresuje amatorów pieśni kościelnych i piosenek religijnych, które można zastosować w pracy duszpasterskiej (katecheza, spotkania w grupach) oraz w zajęciach ze scholami i zespołami śpiewaczymi w parafiach czy szkołach katolickich. Zbiór może posłużyć również w kształceniu przyszłych organistów oraz kierowników scholi i chórów kościelnych.

Ks. Piotr Szlufik SDB

